

İBNU'L-ESİR'İN *en-NİHÂYE FÎ GARİBİ'L-HADİS* İSİMLİ ESERİNDE ALLAH'IN İSİM VE SIFATLARI KONUSUNDAKİ TE'VİLLERİ

Yrd. Doç. Dr. Ferhat GÖKÇE

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi
(Kırgızistan-Oş Devlet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
ferhatgokce@hotmail.com

Öz

Mecduddîn İbnu'l-Esîr (ö. 606/1210) hicrî VII. asrın önemli hadis âlimlerinden birisidir. O'nun en önemli eserlerinden birisi hadislerde bulunan garîb kelimeleri alfabetik sırayla açıkladığı “garîbu'l-hadîs” ilmine dair hadis kaynaklarının önde gelen tasniflerinden *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*'idir. Bu eserde Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ilgili yorumlar ve te'viller dikkat çekmektedir. İbnu'l-Esîr, kelimeleri alfabetik olarak zikrederken varsa Allah için kullanılan isim ve sıfat manâsı öncelikle kelimenin bu manâlarını zikretmiştir. Bu durum onun esmâ-i hüsnâ ve sıfatlar meselesine verdiği önemi ortaya koymaktadır. İbnu'l-Esîr hadislerde haber verilen haberi sıfatları, teşbih ve tescîm andıran ifadeleri Arap dilinin edebî özelliklerini kullanmak suretiyle zâhir anlamından başka anlamlarda yorumlamakta bunları te'vîl etmektedir. Bu çalışmada İbnu'l-Esîr'in bu te'villeri, te'villerinde izlediği yöntem, *en-Nihâye*'nin müteşâbihlerin te'vîli bakımından garîbu'l-hadisler arasındaki yeri ve İbnu'l-Esîr'e müteşâbih hadislerle yönelik te'villerinde yöneltilen eleştiriler incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Müteşâbih, Garîbu'l-Hadîs, İbnu'l-Esîr, Te'vîl.

THE TAWIL ON THE NAME AND ATTRIBUTES OF ALLAH IN THE WORK OF İBN AL-ATHİR 'S *AN-NİHÂYA FÎ GHARİBİ'L-HADİS*

Abstract

Mecduddin Ibnu'l-Esir (d.606/1210) is one of the important hadith scholar of seventh century as to hijri calendar. One of his important works is *an-Nihaya fi Gharibi'l-hadis wa'l-Asar* that one of the prominent classifications of hadith literature about “Gharibu'l-Hadiths” he explained rare words in hadiths by alphabetic order. Comments and interpretations about “God's names and attributions take attention in this work. When Ibnu'l Esir mentioned words by alphabetic order, he mentioned especially these meanings of the words, if there is meaning of name and attribution that used for Allah. This situation puts forward his importance about issue of Asma al husna and attributions. Ibnu'l Esir interprets attributions belongs to Allah informed in hadiths and expressions reminding materialization and anthropomorphism in different meaning of its zahir meanings by using literature attributions of Arabic language. It is examined Ibnu'l Esir's this interpretations, *en-Nihaye*'s place among gharibu'l-hadiths in point of metaphors's interpretations and critics directed to Ibnu'l Esir in the matter of his interpretations about metaphoric hadiths.

Keywords: Allegory, Gharibu'l-Hadith, Ibnu'l Esir, Ta'wil.

Giriş

Hadis külliyyatı içerisinde önemli bir yekûn oluşturan müteşâbih hadisler ve bunlar içerisinde özellikle Allah'ın sıfatlarını içeren müteşâbihlerin anlaşılması ve yorumlanması meselesi İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren sorun olmuş, Kur'ân-ı Kerim âyetlerinin yanı

sıra hadislerde de yer alan müteşâbihler Mucessime ve Müşebbihe'den Muattile'ye kadar pek çok fırkanın doğmasına yol açmıştır. Sıfatlar konusunda daha çok tartışılan sadece nasslarda geçip, yalnız nakil ve haberle sabit olan haberi sıfatlardır. Haberî sıfatların bir kısmı yalnız Kur'ân-ı Kerim'de, bir kısmı hem Kur'ân hem hadislerde, bir kısmı da sadece hadislerde geçmektedir. Tarih içerisinde zaman zaman zâhirî manâlarıyla anlaşılan bu sıfatlar çeşitli fırkaları teşbih, teccîm, tekyîf ve temsil fikrine götürmüştür.¹

İslâm düşünce geleneğinde müteşâbihler dört temel yaklaşımla ele alınıp değerlendirilmiştir. Birinci yaklaşımda, Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde yer alan haberî sıfatlara imân edip, bunları te'vil etmeden, keyfiyetsiz olarak zâhiri manâlarına göre anlamak ve bu konuda herhangi bir yorumda bulunmamak esas olarak kabul edilmiştir. Bu yaklaşımı hicri ilk üç asırda yaşayan selef âlimleri, Hanbelîler, Eş'âri ve Maturidî mezhebinin ilk dönem âlimleri benimsemişlerdir. Selef âlimlerinin görüşü Mâlik b. Enes'in meşhur "İstivâ, mâlum, keyfiyeti meçhûldür" şeklindeki ifadesiyle özetlenmiştir. Bu yaklaşımda müteşâbihlere keyfiyeti sorgulamaksızın oldukları gibi fakat "O'nun hiçbir benzeri yoktur"² âyetinden hareketle teşbih ve teccîme sapmadan iman edilmiş ve bununla ilgili ne tefsir ne de te'vil herhangi bir yoruma gitmekten kaçınılmıştır.

İkinci yaklaşımda teşbih ifadeleri hakîki anlamıyla kabul edilmiştir. Bu yaklaşımı Müşebbihe, Mucessime, Kerrâmiye ve Haşeviye gibi fırkalar benimsemişlerdir. Bu fırkalar nasların zâhirî manâlarından anlaşılan ne ise, nasların manâsı odur, başka manâsı yoktur yaklaşımını sergilemiş, Allah'ı cisim olarak telakki etmişler, O'nu beşerî bazı sıfatlarla tavsif etmişlerdir. Onların bu yaklaşımı sünnî akidesinde reddedilmiştir.³

Üçüncü yaklaşımda ilâhî sıfatlar nefyedilmiştir. Mu'tezile, kabul ettikleri tevhid prensibi gereği Allah'ın zatından ayrı olarak bazı sıfatları kabul etmenin, Allah için bir takım ortaklar kabul etmek manasına geleceğini belirterek ilâhî sıfatları nefyetmişlerdir. Mutezilî âlimler Allah'ın zatına yakışmayan sıfatların te'vil yoluyla yorumlanması gerektiğini savunmuş, bunu aklî bir metot olarak zorunlu görmüşlerdir.⁴

Dördüncü yaklaşım ise, teşbih ve teccîme sapsaksızın Allah'ın şanına yakışır bir şekilde haberî sıfatların te'vil edilmesi şeklinde kendisini gösterir. Halef âlimlerinin takip ettiği bu yaklaşımda Allah'ı beşere ait sıfatlardan tenzih etmek maksadıyla sıfatlar Arap diline uygun bir tarzda ve aklî delillere ters düşmeyecek bir şekilde te'vil edilmiştir. İlk dönemlerde

¹ Kılavuz, A. Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2009, s. 142-143.

² Şurâ, 42/11.

³ Taftazânî, Saduddîn Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-Akâid Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi*, (çev. Süleyman Uludağ), (Süleyman Uludağ'ın notu, 5 numaralı dipnot), Dergah Yay., Ankara, 1999, s. 154.

⁴ Budak, Ali, "Haberî Sıfatlara Dair Rivâyetlerin Te'vil Yoluyla Çözümü Bağlamında Râzî'nin Esâsu't-Takdîs Adlı Eseri", *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. X, sayı: 19, ss. 37-77, 2011, s. 43.

Mu'tezile tarafından ortaya konulan bu yaklaşım, daha sonraları Ehl-i sünnet tarafından da büyük oranda benimsenmiştir.⁵

Bu dört yaklaşım sırasıyla tefviz ya da tevakkuf metodu, teşbih-tecsim anlayışı, nefy yolu ve teşbihsiz-ta'tilsiz isbât ve tevil metodu şeklinde de isimlendirilmiştir.⁶ Sıfatlar konusunda Cehmiyye, Mu'tezile, Şîa, Eş'âriyye, Mâturidiyye ve felâsife te'vîli benimsemekte ittifak etmekle birlikte ilâhî sıfatlara yaklaşımda farklı tutum sergilemişlerdir. Tenzihde aşırı gidip bazı sıfatları nefyeden Cehmiyye, Mu'tezile ve felâsife "Muattıla" ve "Nüfât" olarak isimlendirilmiş, sıfatları ispat eden, Müşebbihe, Mücessime, Selefiyye, Eş'âriyye ve Mâturidiyye "Sıfatiyye", "Ashâbu's-Sıfât" ve "Müsbite" isimleriyle anılmıştır.⁷

İmam Mâturîdî (öl. 333/944) ve Eş'ârî (öl. 324/936) gibi ilk Sunnî kelâmcılar Selef'in izinde yürüyerek haberî sıfatları te'vîl etmemişlerdir. İmâmu'l-Haremeyn Cüveynî'den itibaren te'vîl Ehl-i Sünnet kelâmına girmiştir. Müteahhir dönem sunnî âlimlere göre haberî sıfatlar Allah'ın şânına yakışır bir biçimde te'vîl edilmelidir.⁸ Bu yaklaşımı araştırmamıza konu teşkil eden müteahhir dönem Eş'ârî âlimlerinden İbnu'l-Esir'de de görmekteyiz. İbnu'l-Esir, bu meseleye özel bir eser tahsis etmemekle birlikte hadislerde yer alan garîb kelimeleri izâh etmek için kaleme aldığı *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs* adlı eserinde sıfat anlamı içeren kelimelerin yer aldığı hadisleri Arap dili kâidelerini göz önünde bulundurarak Allah'ın şânına uygun manâlarla te'vîl etmiştir.

Şimdi çalışmamıza mukaddime teşkil edecek kadarıyla hadis edebiyatı içerisinde müteşâbih hadislerle ilgili literatür ve ortaya çıkışından itibaren garîbu'l-hadîslerde müteşâbih hadislerin nasıl ele alındığı üzerinde durmak istiyoruz.

Kelâm âlimlerinin de üzerinde fikir yürüttüğü müteşâbihler içerisinde yer alan Allah'ın sıfatları sorunu, hadis ilimleri içerisinde "muşkilü'l-hadis" ilminin bir parçasını oluşturmaktadır. Sıfatlar meselesi çoğunlukla hadis literatüründe başta "Muşkilü'l-Hadîs" olmak üzere, bazı "Muhtelifü'l-Hadîs" ismini taşıyan eserlerde, hadis şerhlerinde ya da çeşitli âlimlerimizin bu konuya tahsis ettikleri müstakil eserlerde ele alınmıştır.⁹ Ancak burada "muhtelifü'l-hadîs"te genellikle fıkıhla ilgili ihtilâflı hadislerin, "muşkilü'l-hadîs"te ise haberî sıfatlar hakkındaki ihtilâfların incelendiğini belirtmeliyiz.¹⁰

⁵ Kiraz, Celil, "Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Allah'ın Bazı Sıfatlarıyla İlgili Temsil Mecâz ve İstiâre Algılamaları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt, 17, sayı: 2, ss. 519-568, 2008, s. 520.

⁶ Yurdagür, Metin, "Haberî Sıfatları Anlamda Metod", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 1, ss. 249-264, 1983, s. 255-259.

⁷ Çelebi, İlyas, Sıfat" mad., *DİA*, Ankara, 2009, XXXVII/102.

⁸ Kılavuz, A. Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, s. 145.

⁹ Sıfatlarla ilgili müstakil eserlere dair bkz. Çelebi, İlyas, "Sıfat" mad., *DİA*, XXXVII/105.

¹⁰ Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 214.

Sıfatlarla ilgili hadislerin yorumları konusundaki tasnifin öncüsü *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis* isimli eseriyle İbn Kuteybe (öl. 276/889) olmuştur. Her ne kadar “muhtelifu'l-Hadis”, *sahih bir hadisin yine sahîh olan hadis veya hadislere ya da diğer şer'î delillere zıt görünmesinin sebeplerini araştıran ve bunları gidermenin yollarını inceleyen ilim dalı* olarak tarif edilse de¹¹, İbn Kuteybe, bu eserinde zâhiren aralarında ihtilâf bulunan hadisleri, müşkil olarak gördüğü hadisleri ve müteşâbih hadisler hakkındaki değerlendirmelerini ortaya koymaktadır.¹²

İbn Kuteybe'den sonra müteşâbih hadislerin anlaşılması ve yorumlanması konusundaki en önemli çalışmalardan birisi İbn Fûrek'e (ö. 406/1015) aittir. İbn Fûrek, *Muşkilu'l-Hadis ve Beyânuhu* isimli eserini büyük ölçüde sıfat hadislerine tahsis etmiş, sıfat hadislerinin anlaşılması için bir takım ilke ve prensiplerden söz etmiştir.¹³ İbn Fûrek sonrasında Beyhakî (öl. 458/1066), *el-Esmâ ve's-Sıfât*; İbnu'l-Esîr ile aynı yıl vefat eden Fahrettin er-Râzî (öl. 606/1209) *Esâsu't-Takdîs*; el-Kasrî (öl. 608/1211-12), *Tenbîhu'l-Efhâm fî Şerhi Muşkilu'l-Hadis*; Muhyiddin İbnu'l-Arabî (öl. 638/1239), *Reddu'l-Müteşâbih İle'l-Muhkem mine'l-Âyeti'l-Kur'âniyyeti'l-Ahâdîsi'n-Nebeviyye*; İbn Bezîze (öl. 663/1266-67), *Minhâcu'l-Avârif ilâ Rûhi'l-Meârif ile İzâhu's-Sebîl İlâ Menâhi't-Te'vîl*; İbnu'l-Muneyyir (öl. 638/1284), *Tefsîru Muşkilâti'l-Ahâdîs bi Şekli Zâhirihi*; Bedreddin İbn Cemâa (öl. 733/1333), *İzâhu'd-Delîl fî Kat'i Huceci Ehli't-Ta'tîl*, Kastallânî (öl. 923/1517), *Şerhu Muşkilu'l-Hadis* isimli eserlerinde müteşâbih hadisleri ve müteşâbih hadisler içerisinde sıfat hadislerini ele almışlardır.¹⁴

Biz sıfatlar meselesinin anlaşılması ve yorumlanmasında ortaya konan bu gayretlerin yanında “garîbu'l-hadîs” eserlerine dikkat çekmek istiyoruz. İbnu's-Salah'ın “وهو عبارة عما وقع في” *“Hadislerin metinlerinde bulunup da az kullanılması sebebiyle anlaşılmaktan uzak, manâsı kapalı olan ifadedir.”*¹⁵ şeklinde tarif ettiği garîbu'l-hadîs ilmi, temelde hadislerde yer alıp az kullanılması dolayısıyla anlaşılması güç olan kelime ve kavramları incelemektedir. Ancak garîbu'l-hadîs ilminin ve bu ilme dair eserlerin sadece kelime izahları yapmakla yetindiği söylenemez. Zira bu eserler bir hadisi incelerken hadisten çıkarılan fikhî hükümlere, diğer sünnet verileri ve Kur'ân âyetleri ile

¹¹ Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s. 213; Sâlih, Subhi, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, (çev. M. Yaşar Kandemir), M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1996, s. 90.

¹² İbn Kuteybe, Abdillâh b. Muslim, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, (thk. Muhammed Abdurrahîm), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995; *Hadis Müdâfasi*, (çev. M. Hayri Kırbâşoğlu), Kayıhan Yay., İstanbul, 1979.

¹³ İbn Fûrek'in müteşâbih hadislerle ilgili yorum metodu Osman Bodur tarafından hazırlanan Müteşâbih Hadislerin Yorumu isimli doktora çalışmasına konu olmuş, araştırma aynı isimle yayımlanmıştır. Bkz. Bodur, Osman, *Müteşâbih Hadislerin Yorumu*, Rağbet Yay., İstanbul, 2016.

¹⁴ Bodur, Osman, *A.g.e.*, s. 53-76.

¹⁵ İbnu's-Salah, Ebû Amr Osmân b. Abdîrahmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadis*, (thk. Nurettin İtr), Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1986, s. 272.

ilişkinine, varsa ihtilâflarını te'lîfe ve mecâz, kinâyeye teşbih, istiâre gibi söz sanatlarının izâhına da temas eder.¹⁶ Tüm bunların yanı sıra konuyla ilgili literatürde Allah'ın sıfatlarına garîbu'l-hadîs eserlerinde de yer verildiği görülmektedir. Allah'ın zatına ve fiilerine taalluk eden haberi sıfatları garîbu'l-hadîs müelliflerinin müteşâbih ve sıfatlar meselesindeki yaklaşımına göre değerlendirilmiş, manâlandırılmış, yorumlanmış, te'vîl edilmeden olduğu gibi bırakılmış ya da te'vîl edilmiştir.

Allah'ın başka varlıklara benzediğini çağrıştıran hadislerdeki ifadeler neticede birer lafız oldukları için bu lafızların anlamı bazı garîbu'l-hadislerde kısaca olsa da izah edilmiştir. Bu durum, bu ifadelerin birer “garîb” kelime olarak addedildiğini göstermektedir. Ancak burada Allah'ın zâtî ve fiilî sıfatlarına teallük eden sıfatlarının garîbu'l-hadîs kaynaklarında literatüründe ne zamandan itibaren ele alındığı, ilk dönemlerden itibaren yazılan garîbu'l-hadîse dair eserlerde müteşâbih hadislerin nasıl değerlendirildiği, ya da garîbu'l-hadîs eserlerinin tümünde sıfatların ele alınıp alınmadığı üzerinde durulması gerekmektedir. Bu amaçla söz konusu hususları dikkate alarak garîbu'l-hadîsin tarihi gelişimi üzerinde durmakta fayda mülâhaza ediyoruz.

A. Garîbu'l-Hadîs İlmi ve Edebiyatı:

Hz. Peygamber'in vefatından sonra, sahabe döneminde yeni ülkelerin fethine ve farklı din ve kültürlerle sahip olan insanların İslâm'a girmelerine kadar, Arap dili her hangi bir bozulmaya uğramamış ve aslını muhafaza etmişti. İslâm devletinin sınırlarının genişlemesi ile hadisler yeni kültürlerle tanışmış, bu yeni kültürlerin Arapça ve hadisler üzerindeki etkisi oldukça büyük olmuştur. Tâbiûn döneminde İslâm kültürünün kendisinden tamamen farklı kültürlerle yoğun ilişkilere geçmesi, bu kültüre yeni sözcüklerin girmesine yol açmıştır. Çünkü Arapların dışındaki insanlar Arap dilini öğrenmişler böylece diller karışmış, lügat ve lehçeleri birbirine girmiştir. Zaman geçtikçe bu lisandaki karışıklıklar hızla devam etmiş, anlaşılmayan kelimelerin sayısı da artarak çoğalmıştır.

Tüm bu sebeplerle, hadis ve dil âlimleri Hz. Peygamber'in hadislerinin yanlış anlaşılmasının önüne geçmek için, hadislerde geçen garîb kelimeleri açıklayan özel terminolojik lügatler yazma ihtiyacı duydular. Böylece hadis ilimleri içerisinde hadise bağlı alt bir bilim oluştu. Yazılan terminolojik lügatlere *Garîbu'l-Hadîs Lügatleri*, yeni teşekkül eden bu ilme de *Garîbu'l-Hadîs* adı verildi. Ahmed b. Hanbel'e rivâyet ettiği bir hadiste geçen kelimenin anlamı

¹⁶ Türcan, Zişan, *Hadis El Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara, 2016, s. 444.

sorulduğunda “*Ashâbu’l-garîbe sorun, ben Peygamber’in bir sözü hakkında zann ile konuşup hata etmek istemem*”¹⁷ cevabını vermesi bu ilmin önemini ortaya koymaktadır.

Garîbu’l-hadîsler, isnâdı bir tarafa bırakarak, tamamen metnin anlaşılmasına yönelik ilk teşebbüslerden olması hasebiyle önemlidir. İslâmî literatürde sonradan kaleme alınan birçok Arap dili sözlüklerinin temel kaynakları arasında yer alan garîbu’l-hadîsler, anlambilim alanlarından kullanımbilimine başvurmaları, semantik tahlile başvurmaları ve fikhu’l-hadîse temas etmeleri bakımından diğer sözlüklerden ayrılmaktadır.¹⁸

Garîbu’l-Hadîs konusunda yapılan bu müstakil çalışmalar hicrî ikinci asrın sonunda ve hicrî üçüncü asrın başlarında başlamış, hadis ve dil âlimleri bu alanda pek çok eser yazmışlardır.¹⁹ Ahmed Nâim, *Garîbu’l-Hadîs’e dair eserlere olan ihtiyacın daha hicrî ikinci asırda kendisini gösterdiğini ve bu fenne müteallik eserlerin dört buçuk asır zarfında sık sık telif edildiğini* belirtir.²⁰ Hadislerin anlaşılması yolunda ilk ortaya konmuş edebiyat türünün Garîbu’l-hadîs adını taşıyan hadis lügatleri olduğu da söylenmektedir.²¹

Hicrî ikinci asırdan itibaren yukarıda zikredilen sebeplerden dolayı Şu’be b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes gibi âlimlerin hadis metinlerindeki garîb kelimeleri izâh ettikleri; diğer bazı âlimlerin ise eser telif ettiği bilinmektedir. Ancak bu alanda kaleme alınan eserler özellikle hicrî üçüncü asırda geliştirilmiş ve sistemli hale getirilmiştir.²² Bazı âlimler garîbu’l-Hadis’te ilk eseri Halil b. Ahmed’in (öl. 170/786) talebesi büyük dilci ve aynı zamanda Merv ve Horasan’da ilk olarak sünnet ve hadisi yayan Nadr b. Şumeyl Mâzenî’nin (öl. 203/819) telif ettiğini söylemişlerdir.²³ Daha fazla kabul gören görüşe göre ise bu konuda öncülük küçük bir hacme sahip olduğu belirtilen *Şerhu Garîbi’l-Hadîs* isimli eseriyle Ebû Ubeyde Ma’mer b. Musennâ’ya (öl. 209/824) aittir.²⁴

Ebûbekir Huseyin b. Ayyâş es-Sulemî (öl. 204/819), Kutrub adıyla şöhret bulan Ebû Ali Muhammed b. Müstensir (öl. 206/821), Ebû Amr İshak b. Mirar eş-Şeybânî (öl. 213/828), Ebû Zeyd Saîd b. Evs el-Ensârî (öl. 215/830), Asmâî diye tanınan Abdulmelik b. Kureyb (öl. 216/831) de hicri üçüncü asırda bu sahada çaba gösterip eser veren ilk âlimler arasındadır.²⁵

¹⁷ İbnu’s-Salah, *Ulûmu’l-Hadîs*, s. 272.

¹⁸ Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, T.D.V.Y.; Ankara, 1997, s. 114-117.

¹⁹ Bkz., İbn Nedim, Ebu’l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakûb, *Kitâbu’l-Fihrist*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1997, s. 115-116; Kettânî, Muhammed b. Ca’fer, *Hadis Literatürü*, (çev. Yusuf Özbek), İz Yay., İstanbul, 1994, s. 330-335; Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, T.D.V.Y., Ankara, 1996, s. 101-107.

²⁰ Ahmed Nâim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I-XII+Klavuz, D.İ.B.Y., Ankara, 1999, s. 477.

²¹ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1985, s. 184.

²² Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s.211.

²³ el-Hâkim en-Neysâbürrî, Ebû Abdullah, *Ma’rifetuUlûmi’l-Hadîs*, (thk. Es-Seyyid Muazzam Huseyn), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1977, s. 88; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s.57; Kettânî, Muhammed b. Ca’fer, *er-Risâletu’l-Mustatrafe*, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, y.y., 2000, s. 154.

²⁴ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, I-V, (thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî), el-Mektebetu’l-İslâmiyye, Kahire, 1963, I/5.

²⁵ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, I/5-6.

Ancak onların eserleri küçük hacimli risâlelerden ibarettir. Hadislerde nadir olarak yer alan kelimelere dair küçük lügatlerin ardından Garîbu'l-Hadîs konusunda ilk kapsamlı çalışma *Garîbu'l-Hadîs ve'l-Âsâr* isimli eseriyle Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a (öl. 224/838) aittir. Ebû Ubeyd'in, *Garîbu'l-Hadîs ve'l-Âsâr* isimli eserini ömrünün kırk yılını vererek hazırladığı kendisinden rivâyet edilmiştir.²⁶

Sonraki dönemlerde de İbnu'l-Arabî Muhammed b. Ziyâd el-Kûfî (öl. 231/845), Ali b. Medîni (öl. 234/848), Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb Bağdâdî (öl. 245/839), İbn Kuteybe (öl. 276/889), Ebû İshâk İbrâhim b. İshâk el-Harbî (öl. 285/898), Müberred diye tanınan Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd ve Ebû Muhammed Kâsım b. Sâbit es-Sarkustî (öl. 302/915) ile garîbu'l-Hadîs telifi devam etmiştir.²⁷ Hicrî dördüncü asır ve sonrasında da garîb kelimeleri açıklamak maksadıyla birçok eser yazılmıştır.²⁸ Bunlardan en önemlileri Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*'i ile makalemize konu olan Meccuddîn İbnu'l-Esîr'in (öl. 606/1210) *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser* isimli kitabıdır.

Garîbu'l-Hadîs'e dair yukarıda zikrettiğimiz eserlerin dışında daha birçok eser telif edilmiştir. Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı* adlı eserinde bu ilim dalına dair 75 eser tespit etmiştir.²⁹ Biz müteşâbihlerin garîbu'l-hadislerde ele alınışını İbnu'l-Esîr'in *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs* isimli eserinden hareketle ele almaya, onun sıfatlara yaklaşımını Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, İbn Kuteybe, Hattâbî, Zemahşerî gibi bazı önemli garîbu'l-hadîs müelliflerinin eserleriyle mukayese etmeye çalışacağız.

Şimdi öncelikle İbnu'l-Esîr'den önce telif edilen yukarıda zikrettiğimiz müelliflerin eserlerinde sıfatlar meselesinin nasıl değerlendirildiğini tespit etmeye çalışacağız. Sonrasında İbnu'l-Esîr ve sıfatlar meselesine yaklaşımını ayrı ve detaylı olarak inceleyeceğiz.

B. Garîbu'l-Hadisler'de Müteşâbih Hadislere Yaklaşım:

Kapsamlı Garîbu'l-hadisler içerisinde günümüze ulaşan ilk eser Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Şerhu Garîbi'l-Hadîs* adıyla da anılan *Garîbu'l-Hadîs ve'l-Asâr* isimli eseridir. Kelimelerin alfabetik olarak değil, musned olarak tertip edildiği bu eserde müteşâbih hadisler çokça yer almamaktadır. Ancak, Ebû Ubeyd'den nakledilen bazı rivâyetler ve eserden hareketle onun müteşâbih hadislere yaklaşımını tespit etmemiz mümkündür.

Sıfatlar meselesine *el-Esmâ ve's-Sıfat* isimli eseriyle katkıda bulunan Beyhakî Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî'nin sıfatlar meselesi hakkında Ebû Ubeyd'den şunları işittiğini

²⁶ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I/6.

²⁷ Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s. 211-212.

²⁸ Kandemir, Yaşar, "Garîbu'l-Hadîs", DİA, XIII/376-378.

²⁹ Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, T.D.V.Y., Ankara, 1996, s. 101-107.

nakletmiştir: “*Şu hadislerde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: ‘Rabbimiz kullarının kunûtuna güler’, ‘rabbin kademini koyuncaya kadar cehennem dolmaz’ ‘kürsî, iki kademin konulduğu yerdir’. Bu hadisler bize göre rivâyette gerçektir. Bu rivâyetleri güvenilir râvîler birbirlerine rivâyet etmişlerdir. Ancak bize bunların tefsiri sorulursa, onları tefsir etmeyiz. Onları tefsir eden hiç kimseyi görmedik.*”³⁰

Beyhakî, “kadem” ve “ricl” kelimelerinin yer aldığı hadisleri zikrettikten sonra şöyle demiştir: “*Ebû Ubeyd ilim ehli imamlardan birisiydi. O şöyle diyordu: ‘biz bu hadisleri rivâyet ediyoruz, onların manâlarını saptırmıyoruz...*”³¹

Yukarıda yer verdiğimiz Beyhakî’nin birinci rivâyetini Zehebî de benzer lafızlarla rivâyet etmiştir. Zehebî’nin rivâyetinin son kısmında ise şu ifadeler yer almaktadır:

“*...Bize göre bunlar (haberlerde bildirilen sıfatlar) haktır. Onlardan şüphe duymayız. Ancak bize ‘Allah nasıl gülüyor?’, ‘Allah kademini nasıl koyuyor?’ diye sorulacak olursa şöyle deriz: ‘Biz bunları tefsir etmeyiz. Onları tefsir eden hiç kimseyi işitmedik.*”³²

Zehebî, Ebû Ubeyd’in yukarıdaki sözlerini nakletmesinin akabinde şunları söylemiştir:

“*Selef âlimleri önemli ve önemsiz lafızları tefsir ettiler. Onlar bir ilke olarak sıfat âyetleri ile sıfat hadislerini tevîl etmediler. Hâlbuki bu dinin en önemli konularındandır. Şayet sıfatların te’vilinde bir beis olmasa ya da onların te’vili zorunlu olsaydı, muhakkak buna girişirlerdi. Buradan da kesin olarak anlaşılıyor ki onların bu sıfatları nasslarda geldiği şekliyle okuyup geçmeleri hak olanıdır. Sıfatların bundan başka tefsiri yoktur. Biz böylece iman ediyoruz. Selefe uyarak bu konuda sükût ediyor ve (haberlerde nispet edilen sıfatların) Allah’ın sıfatları olduğuna inanıyoruz. Allah sıfatların hakikatlerinin bilgisini kendisinde bulundurmaktadır. Nasıl ki onun zâtı mukaddestir ve mahlûka benzemez aynı şekilde onun sıfatları da mahlûkun sıfatlarına benzemez. Bu konuda söz kitap ve sünnete aittir. Allah Teâlâ’nın ‘insanlara kendilerine indirileni açıklaman için’³³ buyruğu bulunmasına rağmen Resûl (s.a.v) de onları tebliğ etmiş, teville başvurmamıştır. Öyleyse bize düşen nasslara imân etmek ve teslim olmaktır...*”³⁴

Zehebî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın *Garîbu’l-Hadîs*’inde sıfatlar meselesine yaklaşımı hakkında bir başka yerde şunları söylemektedir:

“*Ebû Ubeyd ‘garîbu’l-hadîs’ isimli bir eser telif etmiş, sıfat haberlerini asla te’vile arzetmemiştir. Hatta onları tefsir de etmemiştir. O sıfatları tefsir eden herhangi bir kimse ile karşılaşmadığını haber vermiştir. Allah’a yemin olsun ki şayet sıfatların tefsir edilmesinde bir*

³⁰ Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. el-Huseyn, *el-Esmâ ve’s-Sıfât*, (thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâsîdî), Mektebetu’s-Sevâdî, Riyad, 1993, II/198.

³¹ Beyhakî, *el-Esmâ ve’s-Sıfât*, II/192.

³² Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Muessestu’r-Risâle, Beyrut, 1413, X/505.

³³ Nahl, 16/44.

³⁴ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, X/506.

beis görülmemiş ya da onların tefsiri zorunlu olmuş olsaydı onların (selef âlimlerinin) buna verdikleri önem furu' ve edebe dair hadislere verdikleri önemden çok daha fazla olurdu. Ancak onlar te'vile yönelmemiş, vârid olduğu şekliyle sıfatları onaylamışlardır. Buradan da anlaşılıyor ki bu vazgeçilmemesi gereken bir gerçektir."³⁵

Ebû Ubeyd'in eserinde sıfatlarla ilgili hadislere hemen hemen hiç yer verilmemiştir. Teşbih anlamı barındıran ve çokça tartışılan "yed", "yemîn", "isba", "keff", "husuv", "kadem", "suret", "kabza" gibi Allah'ın zatına teallük eden sıfatlar ile "nüzûl", "kurb", "nazar", "sitr", "ferah", "sahr" gibi fiillerine teallük eden sıfatlar onun eserinde yer bulmamıştır. Ancak Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın sıfat hadislerine yaklaşımını az da olsa eserinde yer alıp sıfat içeren bazı hadislerden yola çıkarak anlayabilmekteyiz. Ebû Ubeyd'in başka kelimelerin açıklanması vesilesiyle hadislerde geçen sıfat kelimelerini te'vil etmeden olduğu gibi bıraktığı görülmektedir.

Örneğin Ebû Ubeyd, "عجب ربكم من إكم وقتوكم وسرعة إجابته إياكم" "*Allah sizin yakarmanızdan, dualarınızdan/ibadetlerinizden ve size çabucak icabet etmesinden hoşnut (acibe) olur.*"³⁶ hadisini "زلال" kelimelerini açıklarken zikretmiş³⁷, ancak "aceb-teaccüb" hakkında hiçbir değerlendirmede bulunmamıştır.

Allah'a izâfe edilen fiilî sıfatlardan "likâ" ifadesinin yer aldığı "*Kim Allah ile likâyı severse, Allah da onunla likâyı sever. Kim de Allah ile likâyı kerih görürse, Allah da onunla likâyı kerih görür*"³⁸ hadisinde ölümün "likâ" olarak değerlendirilmesinin yanlışlığı üzerinde durmuş, sonraki dönemlerde cisim sıfatlarından birisi olarak kabul edilen "likâ" ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır.³⁹

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Garîbu'l-Hadîs*'inde sonraki dönemlerde çeşitli te'villere konu olan "حجابه النور لو كشفه لأحرقت سُبحات وجهه ما انتهى إليه بصره" "*O'nun hicâbı nurdur. Nûrunu açsa, sübuhât-ı vechi gözün görebildiği her şeyi yakar*"⁴⁰ hadisine yer vermiş, hadiste geçen "السُّبْحَةُ" kelimesini⁴¹ "yüzünün ve nûrunun yüceliği" şeklinde açıklamış, "hicâb" ve "vech" kelimelerine

³⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/162.

³⁶ Begavî, Ebû Muhammed el-Huseyn, *Şerhu's-Sunne*, (thk. Şuayb el-Arnaût), el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut-Dimaşk, 1983, XIV/365.

³⁷ Ebû Ubeyd, *Garîbu'l-Hadîs*, III/1-2.

³⁸ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, I-IV, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, *Rikâk*, 41; Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. Haccâc, *Sahîhu Muslim*, I-III, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Çağrı Yay., İstanbul, 1981, "Zikir ve Dua", 14; Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sunen*, I-V, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, "Cenâiz", 67.

³⁹ Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Abdillâh el-Herevî, *Garîbu'l-Hadîs*, (thk. Muhammed el-Muîd Hân), Matbaatu Dâireti'l-Meârifî'l-Usmâniyye, Haydarâbâd, 1964, III/1-2.

⁴⁰ Muslim, "İmân", 293; İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sunen*, I-II, (thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî), Çağrı Yay., İstanbul, 1981, "Mukaddime", 13.

⁴¹ Hadiste yer "sübhânellâh" ifadesinin de buradan geldiğini "سُبْحَانَ" kelimesinde yer alan "پ" harfinin Allah'ı ta'zîm ve tenzih etme anlamını ifade ettiğini belirtmiştir.

yönelik herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.⁴² “سَخَطٌ” kelimesinin yer aldığı “أن الرجل ليتكلم بالكلمة في” “Şüphesiz bir kişi refâh zamanında Allah’ın gazabına sebep olan bir kelime konuşur...”⁴³ hadisinde de durum aynıdır.⁴⁴

Yukarıda Ebû Ubeyd’den nakledilen rivâyetler ile *Garîbu’l-Hadîs*’indeki bu durum onun sıfatların yorumunu bir problem olarak görmediğini selef ve ashâb-ı hadîs geleneğine bağlı olarak hareket ettiğini göstermektedir. Öte yandan başlangıçta garîbu’l-hadîs edebiyatında sıfatlar meselesinin bir problem olarak görülmediğini de anlamaktayız.

Garîbu’l-Hadislerin ikinci önemli müellifi İbn Kuteybe, Kâsım b. Sellâm’ın eserine almadığı garip kelimeleri toplamak amacıyla *Garîbu’l-Hadîs*’ini telif etmiş bu eserini konularına göre düzenlemiştir. İbn Kuteybe’nin sıfatlarla ilgili esas anılması gereken eseri ise *Garîbu’l-Hadîs*’ten ziyade *Te’vilu’l-Muhtelifu’l-Hadîs*’idir. O bu eserini Ashâbu’l-Hadise yöneltilen tenkitlere cevap vermek üzere telif etmiştir.⁴⁵ İbn Kuteybe sıfatlar konusundaki yaklaşımını ashâbu’l-hadîsin mümeyyiz vasfı olan sade ve basit tefvîz inancıyla ortaya koymaktadır. İbn Kuteybe, *Garîbu’l-Hadîs*’inde Ebû Ubeyd gibi birkaçı dışında sıfat hadislerine değinmemiş, müteşâbih sıfatların yer aldığı hadislere fazlaca yer vermemiş, yer verdiği bazı müteşâbih hadisleri te’vîl etmemiştir. Bu durum bazı selefi yazarlar tarafından onun selef metodunu benimseyip sıfatlar üzerinde tefsir ve te’vilde bulunmaksızın müteşâbih ifade eden sıfatları okuyarak geçtiği, olduğu gibi bıraktığı şeklinde değerlendirilmiştir. Ali b. Ömer b. Muhammed b. es-Sehyebânî, İbn Kuteybe’nin çok az yer verdiği sıfatları ehl-i sünnet ve’l-cemâat’ın usulüne göre açıkladığını belirtmekte onun kesinlikle İbnu’l-Esîr gibi te’vile başvurmadığını ifade etmektedir.⁴⁶

es-Sehyebânî, İbn Kuteybe’nin bazı sıfat hadislerini zikrederek manâsı malûm, keyfiyeti meçhul olduğu anlayışıyla zahiri üzerine geçtiğini, tefsirde bulunmadığını belirtmekte buna örnek olarak deccâl hadisinde yer alan “...وإن ربكم ليس بأعور”⁴⁷ ifadesi ile “يمين الله”⁴⁸ hadisinde⁴⁸ İbn Kuteybe’nin te’vile girişmediğini söylemektedir.⁴⁹

⁴² Ebû Ubeyd, *Garîbu’l-Hadîs*, III/173.

⁴³ Buhârî, “Rikâk”, 23; İbn Mâce, “Fiten”, 12; Tirmizî, “Zuhd”, 12; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, I-VI, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, II/334, III/469.

⁴⁴ Ebû Ubeyd, *Garîbu’l-Hadîs*, IV/72.

⁴⁵ İbn Kuteybe, *Te’vilu’l-Muhtelifu’l-Hadîs*, (çev. M. Hayri Kırbaoğlu), s. 18.

⁴⁶ es-Sehyebânî, Ali b. Ömer b. Muhammed, *et-Te’vil fi Garibi’l-Hadîs min Hilâli Kitâbi’n-Nihâye li İbni’l-Esîr*, Mektebetu’r-Ruşd, Kahire, 2009, s. 501.

⁴⁷ Buhârî, “Megâzî”, 77; Muslim, “Fiten”, 20; Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 14; Tirmizî, “Fiten”, 60; İbn Mâce, “Fiten”, 33; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II/135, III/79, 103, 173, 228, 233, 276, 290, 367, V/435.

⁴⁸ Buhârî, “Tevhid”, 19, 22; Muslim, “Zekât”, 11.

⁴⁹ İbn Kuteybe Abdullah b. Muslim, , *Garîbu’l-Hadîs*, (thk. Abdullah el-Cebûrî), Matbaatu’l-Ânî, Bağdat, 1397, I/564-565; es-Sehyebânî, *et-Te’vil fi Garibi’l-Hadîs min Hilâli Kitâbi’n-Nihâye li İbni’l-Esîr*, s. 502.

İbn Kuteybe *Garîbu'l-Hadîs*'inde “البشيشة” ifadesinin yer aldığı “*Mescitleri namaz için vatan edinen her kişinin haline Allah, hâne halkının gurbetteki (efradının dönmesi)ne sevinmesi gibi sevinir*” hadisini⁵⁰ “هو من البشاشة، و هو (يتفعل)“⁵¹ diyerek te'vil etmeden zâhiri anlamına hamletmiştir.⁵¹ Allah'ın eli ifadesinin yer aldığı “يد الله على الفسطاط” hadisini⁵² zikretmekte hadiste Allah'ın elinin (yed) şehir halkının üzerinde olduğu, şehir halkından ayrılanların Allah'ın elinden (yed) çıkmış olacağını kastedildiğini belirtmekte, bu hadisteki manâyı “*Allah ümmetimi delâlette birleştirmemiştir. Bilakis Allah'ın eli onların üzerindedir*” hadisiyle açıklamakta, “yed” kelimesi ile ilgili herhangi bir te'vilde bulunmamaktadır.⁵³

Ancak İbn Kuteybe *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs* ve *Garîbu'l-Hadîs*'inde “يمين” ifadesinin yer aldığı “حجر الأسود يمين الله في الأرض” hadisini şu şekilde te'vil etmektedir:

“هَذَا تَمَثِيلٌ وَتَشْبِيهُ وَأَصْلُهُ: أَنَّ الْمَلِكَ كَانَ إِذَا صَافَحَ رَجُلًا قَبْلَ الرَّجُلِ يَدَهُ. وَكَانَ الْحَجَرُ لِلَّهِ جَلَّ وَعَزَّ بِمَنْزِلَةِ الْيَمِينِ لِلْمَلِكِ يَسْتَلِمُ وَيَلْتَمِسُ.”

“*Bu bir temsil ve benzetmedir. Bunun aslı şu şekildedir: Bir hükümdar bir adamla müsafaha ettiğinde adam onun elini öper. Haceru'l-Esved de Allah için hükümdarın “yemîn”i (sağ eli) mesâbesindedir. Ona el sürülür ve o el öpülür.*”⁵⁴

Her nedense es-Sehyebânî bunu zikretmemektedir. Aslında burada İbn Kuteybe'nin selefe uyarak temelde tefvîz yolunu seçtiğini ancak zaman zaman te'vil'e başvurduğunu belirtmek daha isabetli olacaktır. Nitekim İbn Kuteybe “yed” konusunda bazen “tefvîz” yolunu seçmiş, bazen de “te'vil”e başvurmuştur.⁵⁵ M. Hayri Kırbaçoğlu, İbn Kuteybe'nin bu tutumuyla açıkça tenakuza düştüğünü, onun niçin böyle bir yol izlediğini açıklamanın zor olduğunu belirtmektedir. Kırbaçoğlu, İbn Kuteybe'nin bu tutumunu onun ashâbu'l-hadîs çizgisini savunmakla beraber esasen bir Arap Dili ve edebiyatı uzmanı ve aynı zamanda bir “ansiklopedist” olması sebebiyle zaman zaman bu temel formasyonunun sesine kulak verdiği ve bu yüzden bir takım tevillerde bulunmuş olduğuna bağlamaktadır.⁵⁶

Garîbu'l-hadîslerde önemli bir farklılık Hattâbî ile başlamıştır. O, teşbih ifade eden bazı hadislerle yer vermiş ve garîbu'l-hadîslerde sıfatları ilk te'vil edenlerden birisi olmuştur. Hattâbî, selef âlimlerinin te'vil etmediği bu sıfatları te'vil etme sebebini zamanının şartlarına bağlayarak bir başka eserinde şöyle açıklamıştır:

⁵⁰ İbn Mâce, “Mesâcid” 19; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II/307, 328, 453.

⁵¹ İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadîs*, I/414.

⁵² Aclûnî bu rivâyeti İbnu'l-Esîr'in *en-Nihâye*'sinden naklederek zikretmiştir. Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, I-II, (thk. Abdulhamîd b. Ahmed b. Yûsuf b. Hendâvî), el-Mektebetu'l-Asriyye, y.y., 2000, I/325.

⁵³ İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadîs*, I/318.

⁵⁴ İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*, s. 313; *Garîbu'l-Hadîs*, II/337. İbnu'l-Esîr, onun bu açıklamasını isim ve kaynak zikretmeden aynen eserinde zikretmiştir. İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V/300.

⁵⁵ Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları*, Otto Yayınları, Ankara, 2011, s. 221-222.

⁵⁶ Kırbaçoğlu, M. Hayri, A.g.e., A.y.

“Ebû Ubeyd ilim ehli imamlardan birisiydi. O şöyle diyordu: “biz bu hadisleri rivâyet ediyor, onların manâsını saptırmıyoruz.” Daha sonra şöyle demiştir: “Zaman bakımından bizden önce gelip yaş bakımından bizden büyüklerimiz ve ilmi bizden çok olan (selef) âlimlerinin sonraya bıraktıklarını, öne almamak bize daha çok yakışır. Ancak, içerisinde bulunduğumuz zamanın insanları iki gruba ayrılmışlardır. Birinci grup rivâyet edilen bu tür hadisleri doğrudan inkâr etmişler ve bir esas olarak onları yalanlamışlardır. Böylece bu hadisleri rivâyet eden âlimleri tekzîb etmişlerdir. Hâlbuki onlar, dinin imamları sünnetleri nakleden, bizimle Resûlullah arasında vasıta olan kimselerdir. İkinci bir grup ise zâhîrde ifâde edilen hakîki anlamı bir görüş olarak benimseyerek rivâyetlere teslim olmuş, neredeyse teşbih görüşüne varmışlardır. Biz bu iki görüşten de sakınıyoruz. Görüş olarak onlardan herhangi birisini benimsemiyoruz. Bize düşen, şayet bu konuda gelen hadisler nakil ve sened bakımından sahîh ise, dinin asıllarına ve âlimlerin görüşlerine uygun manâları çıkararak te’vîl etmek, tariklerinde problem bulunsa da âdil râviler tarafından nakledilmiş ise temel olarak bu rivâyetleri iptal etmemektir.”⁵⁷

Hattâbî “sâk” kelimesinin yer aldığı bir hadisin şerhinde de şunları söylemiştir: “hocalarımız bu hadis hakkında konuşmaya çekinmişlerdir. Bu tür künhüne vâkıf olamadıkları şeyleri tefsir etmeme yönündeki görüşlerine uygun olarak lafzın zâhîrî manâsını söylemişler, bâtın mânâsını açmamışlardır.”⁵⁸

Hattâbî, yukarıda naklettiğimiz görüşünü Buhârî’ye yazmış olduğu *A’lâmu’l-Hadîs* isimli şerhinde zikretmiş, bu şerhinde “sûret”⁵⁹, “yemîn”⁶⁰, “isba”⁶¹, “kadem”⁶², “sâk”⁶³, “nüzü’l”⁶⁴, “dihk”⁶⁵, “aceb”⁶⁶, “ferah”⁶⁷ gibi zâtî ve fiilî sıfatların yer aldığı hadisleri te’vîl etmiştir.

Hattâbî, *Garîbu’l-Hadîs*’inde de bazı müteşâbihleri te’vile girişmiştir. “Allah âdemi kendi suretinde yarattı”⁶⁸ hadisinde yer alıp Allah’a izafe edilen haberi sıfatlar içerisinde değerlendirilen “suret” kelimesini bu kelimedeki yer alan zamirin Âdem’e râcî olduğu şeklinde açıklayarak⁶⁹ bu teşbih sıfatını nefyederek Allah’a izâfe etmemiş dolayısıyla bir te’vile ihtiyaç da duymamıştır.

⁵⁷ Hattâbî, Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed, *A’lâmu’l-Hadîs fî Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, (thk. Muhammed b. Sa’d b. Abdurrahmân), Mekke, 1406, III/1907-1908.

⁵⁸ Hattâbî, *A’lâmu’l-Hadîs*, III/1930.

⁵⁹ Hattâbî, *A.g.e.*, I/529-530; III/2227-2228.

⁶⁰ Hattâbî, *A.g.e.*, I/754, III/901, IV/2347.

⁶¹ Hattâbî, *A.g.e.*, III/1989, 1901-1903.

⁶² Hattâbî, *A.g.e.*, III/1908, 1909-1910.

⁶³ Hattâbî, *A.g.e.*, III/1932-1933.

⁶⁴ Hattâbî, *A.g.e.*, I/639.

⁶⁵ Hattâbî, *A.g.e.*, II/1365, III/1922.

⁶⁶ Hattâbî, *A.g.e.*, III/1921-1922, II/1368-1369.

⁶⁷ Hattâbî, *A.g.e.*, III/2238.

⁶⁸ Buhârî, “İsti’zân”, 1; Muhsim, “Birr”, 115; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, III/244-251.

⁶⁹ Hattâbî, Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed, *Garîbu’l-Hadîs*, (Abdulkerîm İbrâhim el-Garbâvî), Dâru’l-Fikr, 1982, II/158.

Zâtî sıfatlardan “yed” sıfatının yer aldığı “Allah gündüz günah işleyenin tevbesini kabul etmek için geceleyin, geceleyin günah işleyen kimsenin tevbesini kabul etmek için de gündüz elini koyar. Bu güneşin battığı yerden doğuncaya kadar devam eder.”⁷⁰ hadisini Hattâbî şu şekilde te’vîl etmiştir: “‘وضع يده’ ifadesi Allah’ın cezalandırmada acele etmesi, tevbe etmesi ve dönmesi için mühlet vermesi anlamına gelir. ‘وضع فلان يده عن فلان’ ifadesi ‘geri durmak, bir şeyi yapmayı bırakmak, kaçınmak’ gibi anlamlara gelmektedir.”⁷¹ Fiili sıfatlardan “...Kulunun tövbesine en çok sevinen Allah’tır.”⁷² hadisinde yer alan “ferah” kelimesini de “çokça râzı olmak ve kabul etmek” şeklinde te’vîl etmiştir.⁷³

Hattâbî’nin, başka kelimeleri açıklarken hadislerde yer alan sıfatları te’vîl etmediği de olmuştur. Örneğin “Allah sizin yalvarmanıza ve ibadetinize taaccub eder” hadisinde “تَعْجَبُكُمْ” kelimesini açıklamakta, Allah’ın taaccübü konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir.⁷⁴ Her ne kadar müteşâbihlerin te’villerine dair çok fazla örnek bulunmamış olsa da yukarıda zikrettiğimiz örnekler Hattâbî’nin te’vîl yolunu benimsediğini göstermekte, *Garîbu'l-Hadîs*’inde Buhârî şerhindeki kadar olmasa da zâtî ve fiilî sıfatlara yönelik tevilleri, müteşâbihlerin tevillerinin garîbu'l-hadîslerde yer almaya başladığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Allah’ın sıfatları ile ilgili te’vîl yolunu benimseyen garîbu'l-hadîs müelliflerinden birisi de Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (öl. 538/1143) olmuştur. Zemahşerî, sıfatlar meselesinde genel olarak Mu’tezile’nin yaklaşımını benimsemiş, Allah’ın eli, yüzü, gözü ve arşa istivâ etmesi gibi kullanımları, “O’nun hiçbir benzeri yoktur” âyetinden hareketle Arapça’nın dil özelliklerini kullanarak te’vîl etmiştir. Zemahşerî’ye göre Allah’ın eli, O’nun cömertliği ve kudreti, yüzü, zâtı; gözü her şeyi gözetiminde tutması, arşa istivâsı da bütün kâinâtı idare etmesi anlamına gelmektedir.⁷⁵

Zemahşerî’nin, dirâyet tefsirlerinin en önemlilerinden birisi olan *Keşşâf*’ında teşbih âyetlerinin tefsirinde müteşâbihlere yaklaşımı konusunda daha detaylı bilgiler bulunmakla birlikte garîbu'l-hadîs’e dair *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*’inde de “yed”, “yemîn”, “hafne”, “kadem”, “isba”, “ayn”, “beşbeşe”, “taaccüb”, “gadab”, “dihk”, “likâ” gibi haberi sıfatları te’vîl etmiştir.⁷⁶

⁷⁰ İbn Hibbân, İbn Ebî Hâtim Muhammed b. Hibbân, *Sahih (el-Ihsân fî Takribi Sahîhi İbn Hibbân)*, I-XVIII, (thk. Şuayb el-Arnaût), Muesesetu’r-Risâle, Beyrut, 1988, I/499.

⁷¹ Hattâbî, *Garîbu'l-Hadîs*, I/685.

⁷² Muslim, “Tevbe”, 1; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II/316, 524, III/213, IV/275, 283.

⁷³ Hattâbî, *Garîbu'l-Hadîs*, III/198.

⁷⁴ Hattâbî, *Garîbu'l-Hadîs*, III/260. Hattâbî, “arş” ve “isivâ” kelimelerini de te’vîl etmemektedir. Hattâbî, *Garîbu'l-Hadîs*, II/472.

⁷⁵ Zemahşerî’nin en temel eserlerinden birisi olan *Keşşâf*’ında sıfatların te’vîli ile ilgili Celil Kiraz tarafından bir makale kaleme alınmıştır. Bkz. Kiraz, Celil, “Zemahşerî’nin el-Keşşâf’ında Allah’ın Bazı Sıfatlarıyla İlgili Temsil, Mecâz ve İstiâre Algılamaları” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 17, sayı: 2, 2008, s.519-568.

⁷⁶ Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed, *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, I-IV, (thk. Ali Muhammed el-Becâvi, Muhamed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Dârul-Ma’rifet, Beyrut, t.y, I/52, 107-108, 109-110, 297, II/160, 282, 333, 446, III/116, 165, 193-194, 325, IV/6-7.

Burada bir örnek verecek olursak İbn Kuteybe'nin te'vil etmeden geçtiği “*Mescitleri namaz için vatan edinen her kişinin haline Allah, hâne halkının gurbetteki (efradının dönmesi)ne sevinmesi gibi sevinir*”⁷⁷ hadisinde yer alan “نَشِيش” ifadesini Zemahşerî, Allah'ın kulunun bir fiili yerli yerince yapmış olmasından râzı olması anlamında bir mesel olarak te'vil etmiştir.⁷⁸ Bu durum garîbu'l-hadîslerde müteşâbihlere yaklaşımdaki farklılıkları göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Zemahşerî'nin eserinde te'vil edilen sıfatların Hattâbî'nin garîbu'l-hadîsine kıyasla arttığı görülmekle birlikte “sâk”, “sûret”, “nüzul”, “keff”, “kadem” ve “kurb” gibi bazı teşbih ifadelerinin yer aldığı hadislere yer verilmemiştir. Zemahşerî'nin garîbu'l-hadîs'ine dair *el-Fâik*'inde te'vil edilen sıfatların birazdan göreceğimiz İbnu'l-Esîr'in *en-Nihâye*'sindeki kadar kapsamlı olmadığı görülmektedir. Zemahşerî'nin sıfatlara yaklaşımı konusunda farklı bir yönü ise “el-vech”i zât ve nefis ile, “el-basar”ı ise ilim ile te'vil etmiş olmasıdır.⁷⁹

C. İbnu'l-Esîr ve *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs* İsimli Eseri:

Rebiulevvel 544 yılında Cizre'de doğan İbnu'l-Esîr'in tam adı el-Mubârek b. Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Abdulvâhid eş-Şeybânî el-Cezerî (el-Mevsîlî) Ebu's-Seâdât Mecduddîn İbnu'l-Esîr'dir. Şeyban kabilesine nispetle “Şeybânî”, hayatının önemli bir kısmı Musul'da geçtiği için “Mevsîlî” nispetiyle anılmıştır. Zengin ve faziletli bir kimse olduğu belirtilen, idarecilerle yakın ilişkiler kurarak önemli görevler üstlenen babası, “Esîr” lakabıyla anıldığı için “İbnu'l-Esîr” künyesiyle şöhret bulmuştur.⁸⁰

Mecduddîn İbnu'l-Esîr, ilk tahsiline kardeşleriyle birlikte Cizre'de başlamıştır. 565 yılında ailesiyle birlikte Musul'a göç edince burada döneminin önemli âlimlerinden öncelikle nahiv, edebiyat, hadis ve fıkıh dersleri almıştır. Selçuklu Atabegleri döneminde inşâ kâtipliği, müşavirlik ve resmî yazışmalarda sır kâtipliği gibi idârî görevler de üstlenmiş, Nurettin Zengî Arslanşah, bir ara kendisini vezirlik görevine getirdiyse de İbnu'l-Esîr bundan rahatsızlık duyunca ondan bu görevi geri almıştır. İbnu'l-Esîr 29 Zilhicce 606'da vefat etmiştir.⁸¹

İbnu'l-Esîr çoğunluğu hadis alanında olmak üzere birçok eser telif etmiştir. Eserlerinden en önemlileri Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî Nesâî ve İmam Mâlik'in eserlerinden derleyerek konularına göre alfabetik olarak sıraladığı hadislerden oluşan *Câmiu'l-Usûl li-Ahâdisi'r-Rasûl* ve garîbu'l-hadîse dair *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*

⁷⁷ İbn Mâce, “Mesâcid” 19; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II/307, 328, 453.

⁷⁸ Zemahşerî, *el-Fâik*, I/110.

⁷⁹ Zemahşerî, *el-Fâik*, III/194.

⁸⁰ İbnu'l-Esîr künyesiyle anılan kardeşlerinden tarihçi, edip ve muhaddis olan İzzeddîn İbnu'l-Esîr (630/1233), *el-Kâmil ve Usdu'l-Gâbe* gibi önemli eserlerin müellifidir. Diğer kardeşi Ziyâuddîn İbnu'l-Esîr (ö. 637/1239) vezirlik görevinde bulunmuş meşhur bir belâgat âlimidir.

⁸¹ Koçkuzu, Ali Osman, “İbnu'l-Esîr, Mecduddîn” mad., *DİA*, İstanbul, 2000, XXI/28-29.

isimli eserleridir. İbnu'l-Esîr'in bu eserleri üzerine çeşitli âlimler birçok çalışma yapmışlardır. Bu iki eserin yanı sıra Ali Osman Koçkuzu İbnu'l-Esîr'in on bir eserini tespit etmiştir.⁸²

Garîbu'l-hadîsler içerisinde İbnu'l-Esîr'in *en-Nihâye*'si⁸³ ihtivâ ettiği garîb kelimelerin çokluğu, kelimelerin kısa ve özlü bir şekilde açıklanması gibi özellikleriyle kendinden önce telif edilen garîbu'l-hadîslerin en mükemmeli olarak kabul edilmektedir. Büyük rağbet gören bu eser üzerinde daha sonraki yüzyıllarda zeyil, manzûm ve çoğu ihtisar olmak üzere muhtelif çalışmalar yapılmıştır.⁸⁴

en-Nihâye'ye geniş bir mukaddime ile başlayan İbnu'l-Esîr, bu mukaddimesinde garîbu'l-hadîs ilminin doğuşu, gelişimi ve bu alanda yazılan eserlerin metotları hakkında bilgi vermiş ve bunların eksik yönlerini kendi eserinde telâfi etme yoluna gideceğini belirtmiştir. Eserini kelimelerin ilk üç harfine göre alfabetik olarak düzenlemiş, ilk iki harfe göre de bâb başlıkları koymuştur. İbnu'l-Esîr *en-Nihâye*'de İbn Kuteybe, Hattâbî ve özellikle Zemahşerî'den çokça yararlanmış onlardan iktibaslarda bulunmuştur.⁸⁵

İbnu'l-Esîr, kitabında sözlük açıklamalarıyla yetinmeyip zaman zaman ilmî birikimini de göstermiş, ele aldığı kelimenin bulunduğu rivâyetlerle ilgili meseleleri kısaca izâh etmiş, bazı fikhî ihtilâflara dair görüşünü açıklayarak fukâhânın kanaatlerini tartışmış, birbirine zıt görünen hadisler arasındaki çelişkiyi gidermeye çalışmıştır.⁸⁶ Bunların yanı sıra *en-Nihâye*'nin pek dikkat çekilmeyen diğer önemli bir özelliği, diğer garîbu'l-hadîslerden önemli ölçüde farklılık arz eden yönü müteşâbih hadislere dair te'villerdir.

D. İbnu'l-Esîr'in Allah'ın İsimleri ve Sıfatları Konusundaki Te'villeri:

İbnu'l-Esîr'in sıfatlara dair bir çalışması bulunmadığından onun sıfatları nasıl tasnif ettiğine dair bir bilgimiz bulunmamaktadır. *en-Nihâye*'de sıfatlar alfabetik olarak zikredilmiştir. Bilindiği gibi değişik ekollerce farklı sayılar verilmekle birlikte ilâhî sıfatlar manâları dikkate alınmak, eğitim ve öğretimde kolaylık sağlamak amacıyla sistemleştirilerek çeşitli gruplara ayrılmıştır. Bunu yapanların başında Ebû Hanîfe gelmektedir. Ebû Hanîfe sıfatları “zâtî” ve “fiilî” olmak üzere ikiye ayırmıştır.⁸⁷ Erken dönemlerden itibaren âlimlerce sıfatlar hakkında yapılan tasnifler müteahhirîn ve yeni ilm-i kelâm devirlerinde

⁸² Koçkuzu, Ali Osman, “A.g.m.”, XXI/28.

⁸³ *en-Nihâye*, Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî tarafından yayımlanmıştır. İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, I-V, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Kahire, 1963.

⁸⁴ Kandemir, M. Yaşar, “Garîbu'l-Hadis” mad., *DİA*, İstanbul, 1996, XIII/377-378, Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, T.D.V.Y., Ankara, 1996, s. 105-106.

⁸⁵ Hatiboğlu, İbrahim, “en-Nihâye” mad., *DİA*, XXXIII/100.

⁸⁶ Hatiboğlu, İbrahim, “a.g.m.”, a.y.

⁸⁷ Çelebi, İlyas, “Sıfat” mad., *DİA*, XXXVII/103.

sistemleştirilerek öğretime elverişli hale getirilmiştir. Buna göre sıfatlar genellikle “zâtî”, “fiilî” ve “haberi” olmak üzere üç kısımda değerlendirilmiştir.⁸⁸

Biz burada yaratılmışlara ait özellikler taşıyıp naslarda Allah’a nispet edilen ilâhî sıfatları inceleyeceğiz. Bu sıfatlar naslarla haber verildiği için “haberi sıfatlar” olarak da isimlendirilmektedir. “Haberi sıfatlar” da kendi içerisinde “Allah’ın zatına taalluk eden zâtî haberi sıfatlar” ve “Allah’ın fiillerine taalluk eden fiilî haberi sıfatlar” olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmektedir.

İbnu’l-Esîr teşbih ifade eden sıfatların yanı sıra Allah’ın isimlerinden cisim anlamı barındıranlara da uygun manâlar vererek te’vil etmiştir. Şimdi İbnu’l-Esîr’in Allah’ın isim ve sıfatlarına yönelik bu üç kısımdaki te’villerini incelemek istiyoruz.

a) Allah’ın İsimleri Konusundaki Te’villeri:

İbnu’l-Esîr *en-Nihye*’de 80’den fazla Allah’ın ismine yer vermiştir. Kelimeleri alfabetik olarak zikrederken kelimenin varsa Allah’a nispet edilen isim manâsı öncelikle bu manâyı “في أسماء الله تعالى” dedikten sonra zikretmiştir. Bu isimlerden büyük bir kısmı naslarla sâbit olup, ehl-i sünnete uygun bir şekilde manâlandırıldığı isimlerdir. Örneğin “علا” maddesinde Allah’ın “el-Ali” ismi şu şekilde yer almaktadır:

“في أسماء الله تعالى العلي و المتعالي فاعلي الذي ليس فوقه شيء في المرتبة و الحكم... والمتعالي الذي جل عن إفك المفتيرين وعلا شأنه”

“*el-Alî ve’l-Müteâlî Allah’ın isimleri içerisinde yer almaktadır. el-Alî, mertebe ve hüküm bakımından üstünde hiçbir şey bulunmayan anlamına gelmektedir. el-Müteâlî ise iftirâcuların yalanlarından yüce olan, şâni yüce olan anlamına gelmektedir.*”⁸⁹

İbnu’l-Esîr, Allah’ın isimlerin manâları üzerinde uzun uzadıya durmamış, bazen bir ismin aslında birden fazla açıklaması varken yalnız bir açıklamasını vermiştir. es-Sehyebânî, İbnu’l-Esîr’in eserinde yer alan Allah’ın isimlerini şu üç grupta değerlendirmiştir:

1. Allah’ın isimlerinden sâbit olanlar ve Ehl-i sünnete uygun olarak açıklananlar
2. Allah’ın isimlerinden olduğu sâbit olmakla birlikte Ehl-i sünnete muhâlif olarak açıklananlar
3. Sahih bir delil bulunmadığı için Allah’ın ismi olarak kullanılması doğru olmayan isimler⁹⁰

es-Sehyebânî, ikinci kısımda el-Basîr, el-Bâtin, es-Semi’ , el-Azîm, en-Nûr, el-Vedûd, el-Aliyy ve el-Muteâlî isimlerine; üçüncü kısımda ise el-Bâis, el-Bakî, el-Muhsî, el-Hannân,

⁸⁸ Çelebi, İlyas, “Sıfat” mad., *DİA*, XXXVII/105.

⁸⁹ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, III/293.

⁹⁰ es-Sehyebânî, *A. g. e.*, s. 193-240.

el-Hâfid, er-Râfî', el-Muizz, el-Muzill, er-Reşîd, es-Sabûr, ed-Dâr, en-Nâfî', el-Adl, el-Muîd, el-Muğnî, el-Mâni', el-Muntekim, el-Vâhid, el-Vâlî isimlerini zikretmiş, İbnu'l-Esîr'i ikinci kısımda yer alan isimler hakkındaki te'villeri, üçüncü kısımda yer alan isimleri ise Allah'ın ismi olarak kullanması konusunda tenkit etmiştir.

Her ne kadar Selef âlimleri ile muhaddisler esmâ-i İlâhiyenin Allah'ın bildirmesine bağlı yani tekvîfî olduğunu dolayısıyla isimlerin nasslarla sınırlı olduğunu ifade etmiş olsa da, ulûhiyete yaraşır, dil, üslup ve muhtevâ bakımından yetersizlik ve küçümseme ifade etmeyen kavramlarla Allah'ı adlandırıp nitelemekte bir sakınca bulunmadığını ifade etmemiz gerekir.⁹¹ Söz konusu şartları taşıyıp nasslarda bulunmayan Ulûhiyyetin şânına yakışan isimlerin Allah için kullanılması, aynı zamanda bütün güzel isimlerin Allah'ın ismi olması gerçeğine de daha uygundur.

en-Nihâye'de Allah'ın isimlerinden olup teşbih ve organ anlamı barındıranlara önemli ölçüde temas edilmiştir. Örneğin “بصر” maddesinde Allah'ın “el-Basîr” ismini: “*Herhangi bir organ olmaksızın eşyâyı açık ve gizli bütün yönleriyle gören. 'el-Basar'ın Allah hakkındaki kullanımı görülebilir şeylerin sıfatlarının kemâlinin inkişâf ettiği bir sıfattan ibarettir.*”⁹²

“el-Basîr” ismi ile ilgili bu açıklamasından dolayı es-Sehyebânî, Allah'ın zâtî sıfatlarından sâbit olan “ayn” sıfatına muvâfık olmaması gerekçesiyle İbnu'l-Esîr'i tenkit etmiştir. es-Sehyebânî, “ayn” sıfatının nasslarda Allah'a nisbetinin sâbit olduğunu, selef âlimlerinin tahrif ve keyfiyette bulunmaksızın Allah'ın “ayn” sıfatını isbât ettiklerini, “Allah tek gözlü değildir” hadisinin iki gözü katî olarak ispat ettiğini belirtmektedir.⁹³

Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde Allah'a atfedilen hâberî sıfatlardan birisi olan “ayn” selefiyyeye göre “mâhiyeti bilinmeyen bir göz” anlamına gelmektedir. es-Sehyebânî de bu görüştedir. Ancak ayn kelimesine özellikle kelamcılar tarafından “görmek, gözetmek ve korumak” gibi anlamlar da verilmiştir.⁹⁴

es-Sehyebânî, İbnu'l-Esîr'in “ayn” sıfatını Allah'tan nefyettiğini, Allah için “ayn” sıfatını isbât etmenin mahlûkun organları gibi bir organı Allah'a isbât etmiş olma iddiasıyla “ayn” sıfatını organ olarak isimlendirdiğini belirtmiş, bunun da te'vîl edilen hakkında bir zan olduğunu ve nasların zâhir anlamını tahrif etme anlamına geleceğini, Hâlbuki selef âlimlerinin Allah'ın sıfatlarını Allah'ın celâl ve azâmetine lâyık olduğu şekliyle, yarattıklarının sıfatlarına benzemeyecek bir şekilde isbât ettiklerini ifade etmiştir.⁹⁵

⁹¹ Topaloğlu, Bekir, “Esmâ-i Hüsnâ” mad., *DİA*, XI/410-411.

⁹² İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I/131.

⁹³ es-Sehyebânî, *A.g.e.*, s. 195-197.

⁹⁴ Yavuz, Yusuf, Şevki, “Ayn” mad., *DİA*, IV/255.

⁹⁵ es-Sehyebânî, *A.g.e.*, s. 195-197.

İbnu'l-Esîr benzer bir açıklamayı “es-Semî” ismi için de yapmıştır. es-Semî ismini “gizli dahi olsa işitmeye konu teşkil eden her şeyi işiten” anlamına geldiğini, Allah’ın bir organa bağlı olmaksızın işittiğini söylemiştir.⁹⁶

Allah’ın isimlerinden birisi olan ve “el-vedûd” ismini “çok seven ve sevilen” anlamlarıyla açıklamıştır. İbnu'l-Esîr, Allah’ın isimlerinden “vedûd” isminin “vudd” kelimesinden geldiğini ve bu kelimenin muhabbet anlamına geldiğini belirterek kelimenin hem mefûl hem de fâil manasında kullanıldığını söyler. Mefûl manasında kullanıldığı zaman “Allah dostlarının kalplerinde çok sevilen”; fâil manasında kullanıldığında ise, “Allah’ın razı olması anlamında, salih kullarını çok sevmesi” manasına gelir.⁹⁷

Te’villere konu olan Allah’ın isimlerinden birisi “Nûr” ismidir. İbn Mâce ve Tirmizî’nin esmâ-i hüsnâ rivâyetlerinde “Nûr” ismi yer almaktadır.⁹⁸ İbnu'l-Esîr de Nûr’un Allah’ın isimlerinden biri olduğunu belirtmekte bu kelimeyi “körlere nuruyla gösteren, delâlet ehlini hidâyete ulaştıran” anlamını vermektedir.⁹⁹ Ebû Zer’den nakledilen bir rivâyette Allah’ın Nûr” olduğu ifade edilmektedir: “İbn Şekîk: “Resûlullah’ı görmüş olsaydım “Rabbini gördün mü?” diye sorardım. Bunun üzerine Ebû Zer ona şöyle demiştir: “Ben bunu Resûlullah’a sordum o şöyle cevap verdi: “O bir Nûrdur. Ben mi onu görecekim? Yani o bir Nûr’dur. Nasıl görebilirim!”¹⁰⁰

İbnu'l-Esîr, Ahmed b. Hanbel ve İbn Huzeyme’nin bu hadis hakkındaki tereddütlerini aktarmıştır. Ahmed b. Hanbel’e bu hadis hakkında sorulduğunda o şöyle cevap vermiştir: “Onu halâ kabullenmiyorum. Ancak onun veçhini de bilmiyorum” İbn Huzeyme ise şöyle demiştir: “Bu haberin sıhhati hakkında insanın kalbine bir şeyler geliyor. Çünkü Şekîk Ebû Zer’den bunu tam olarak tesbit edememiştir.”¹⁰¹

İbnu'l-Esîr’in açıklamalarına bakılacak olursa Allah Nûr değil, nur kaynağı ve nurlandırandır. Nitekim Allah’ın gözle görülüp hissedilebilir bir nûr olamayacağı muhakkaktır. Bu yüzden İbnu'l-Esîr “Nûr” hakkında bazı ilim ehli kimselerin şöyle dediğini belirtmiştir:

“Nur, cisim ve arazdır. Allah Teâlâ cisim ve araz değildir. Nurdan maksat hicabının nûr olmasıdır. Nitekim Ebû Mûsâ hadisinde de böyle rivâyet edilmiştir. Bu durumda hadisin manâsı: “Onun hicâbı nur iken nasıl görebilirim” şeklindedir. Yani Nûr onu görmeye mâni olmaktadır.”¹⁰²

İbnu'l-Esîr, aslında Allah’ın isimlerini zâhir anlamlarına aykırı bir anlamla te’vîl etmemektedir. Meselâ Mu’tezilî âlimlerin yaptıkları gibi “es-Semî” ismini “el-Alîm” ismiyle

⁹⁶ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II/406.

⁹⁷ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V/165.

⁹⁸ Tirmizî, “Duâ”, 10; İbn Mâce, “Daavât”, 82.

⁹⁹ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V/124.

¹⁰⁰ Muslim, “İmân”, 291-292; Tirmizî, “Tefsîr”, 53/5; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, V/157.

¹⁰¹ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V/124.

¹⁰² İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V/124-125.

te'vîl etmemektedir. O, isimlerin Allah için uygun anlamlarını tespit etmekte, yaratılmışlarda bulunan özelliklerin Allah için yaratmışlardaki gibi bir anlamda bulunamayacağını göstermeye çalışmaktadır. İbnu'l-Esîr, “es-Semi” ve “el-basîr” gibi bazı isimlerin manâsının bir organa bağlı olmaksızın Allah'ta bulunduğunu¹⁰³, “el-Azîm” gibi cisim sıfatlarını barındıran isimlerin de cisim anlamıyla Allah'ta bulunamayacağını belirtmiştir.¹⁰⁴

b) Zâtî Sıfatlar Konusundaki Te'villeri:

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde sıfatlar herhangi bir tasnife tabi tutulmamış ve sıfatlar arasında herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Selef âlimleri de kelâmcıların ve daha sonraki seleflerin yaptıkları gibi Allah'ın sıfatlarını kısımlara ayırmamışlardır. Onlardan hiçbiri sıfatlar arasında zât ve fiil sıfatı diye bir ayırım yapmamış, sadece Allah'ın ilim, kudret, hayat, irâde, sem', basar, kelâm, celâl, ikrâm, cûd, in'âm, izz/saygınlık, azamet gibi ezeli sıfatlarının varlığını kabul etmiş ve detaya girmeden görüşlerini ifade etmişlerdir. Sonraki dönemlerde yukarıda belirtmiş olduğumuz bir takım sebeplerden dolayı sıfatlar tasnife tâbi tutulmuştur. Bunlardan birisi de Allah'ın zatına nispet edilen sıfatlardır. Bu sıfatlar da birkaç grupta değerlendirilmiştir. Ancak biz burada bunun detaylarına girmeden zâtî sıfatlarından teşbih anlamı ifade eden hadisler hakkında halef âlimlerinden İbnu'l-Esîr'in te'villerine yer vereceğiz. İbnu'l-Esîr, Allah'ın zatına taalluk eden sıfatlardan organ anlamı barındırmakla teşbih ifâde eden kelimelerin Allah'a izâfe edilmesi ilgili görüşünü şu şekilde özetlemektedir:

وَكُلُّ مَا جَاءَ فِي الْقُرْآنِ وَالْحَدِيثِ مِنْ إِضَافَةِ الْيَدِ وَالْأَيْدِي، وَالْيَمِينِ وَغَيْرِ ذَلِكَ مِنْ أَسْمَاءِ الْجَوَارِحِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى فَإِنَّمَا هُوَ عَلَى سَبِيلِ الْمَجَازِ وَالْإِسْتِعَارَةِ. وَاللَّهُ مُنَزَّهٌ عَنِ التَّشْبِيهِ وَالتَّجْسِيمِ

“Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde “yed”, “eydî”, “yemîn” ve bunun gibi diğer uzuv isimlerinden Yüce Allah'a izafe edilenlerin hepsi mecâz ve istiâre yoluyla. Allah teşbih ve tecsîm'den münezzehtir.”¹⁰⁵

Bu ifade İbnu'l-Esîr'in müteşabihler konusunda meseleye yaklaşımını özetlemekle birlikte biz burada *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs* isimli eserde tespit ettiğimiz zâtî sıfatlara dair te'villerini, başvurduğu hadisleri kaynaklarıyla tespit ederek tek tek zikretmek istiyoruz.

1. Yed (اليد):

Sözlükte “el” anlamına gelen “يد” kelimesi mecâz ve kinâye yoluyla “güç-kudret, mülkiyet, hâkimiyet, nimet-lütuf, yardım-destek” gibi manâlara gelmektedir.¹⁰⁶ Kur'ân-ı

¹⁰³ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I/131, II/406.

¹⁰⁴ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, III/259-260.

¹⁰⁵ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V/301.

¹⁰⁶ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem el-Misrî, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdir, Beyrut, t.y., XV/419 v.d.

Kerim’de bu kelime sekizi müfred, üçü tesniye, biri çoğul kalıbında on iki âyette Allah’a nisbet edilmektedir.¹⁰⁷ “Yed” kelimesi çeşitli hadis rivâyetlerinde de Allah’a nisbet edilir. Hadislerde Allah’ın iki elinin de sağ el olduğu ifade edilmiş¹⁰⁸, O’nun yardım elinin cemaatin üzerinde bulunduğu¹⁰⁹, müminin sadaka niyetiyle verdiği bir hurmayı Uhud dağı büyüklüğüne ulaşıncaya kadar elinde çoğalttığı¹¹⁰, Âdem’i eliyle (bizzat) yarattığı ve Tevrat’ı eliyle (bizzat) yazdığı kaydedilmiştir.¹¹¹ Kur’ân’da ve hadislerde, Allah’a muzaf olarak zikri geçen “yed” ve bununla ilgili kelimelerin müteşâbihattan olduğunu ve Yed’in Allah’ın sıfatları arasında yer aldığını belirten müellifler; yed konusunda selef mezhebinin metodunun tefvizden ibaret olduğunu ifade etmişlerdir.¹¹²

“Yed” kelimesinin Allah’a izâfe edildiği hadisler hakkında te’vîl yoluna başvuran İbnu’l-Esîr, *Toplu halde/cemaatle birlikte olun. Çünkü Allah’ın eli fustât (şehir) üzerindedir*”¹¹³ hadisinde yer alan “yedullah” ifadesinin Allah’ın şehir halkını muhafaza ve korumasından kinâyeye olduğunu söyler. Bu anlamıyla şehir halkına Allah’ın koruması ve güzel bir şekilde savunması ihsan edilmiştir.

İbnu’l-Esîr, “Allah’ın eli cemaatin üzerindedir”¹¹⁴ hadisi hakkında ise şöyle demektedir: “Ehl-i İslâm’dan olup birlik halinde olan cemaat Allah’ın himayesindedir. Allah’ın koruması onların üzerinde olup, onlar eziyet ve korkudan uzaktırlar. Öyleyse onların arasında kalın.”¹¹⁵

Yed Sıfatı İle İlgili Diğer Sıfatlar:

Yed sıfatı uzuv anlamından dolayı zâtî sıfatlar içerisinde değerlendirilir. “bast”, “Husuvv”, “keff”, “yemîn” gibi bazı sıfatlar ise “yed” sıfatı ile ilgili olmakla birlikte fiili sıfatlardandır. “Yed” kelimesiyle ilgisinden dolayı biz bu kavramlara “yed” sıfatının akabinde yer vermek istiyoruz.

¹⁰⁷ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemu’l-Mufehres li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l-Hadîs, Kahire, 1364, 770-772.

¹⁰⁸ Muslim, “İmâre”, 18.

¹⁰⁹ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, V/301.

¹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II/418.

¹¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I/281, II/248; Buhârî, “Enbiyâ”, 3.

¹¹² Kırbaçoğlu, Hayri, *Ehl-i Sünnet’in Kurucu Ataları*, s.216.

¹¹³ Garîbu’l-Hadîs’lere dair eserlerde yer alan bu rivâyetin kaynağını tespit edemedik. Aclûnî bu rivâyeti İbnu’l-Esîr’in *en-Nihâye*’sinden naklederek zikretmiştir. Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, I/325.

¹¹⁴ Kudâî, Ebû Abdullah b. Seleme, *Musnedu’ş-Şihâb*, I-II, (thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi), Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1986, I/167; Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sunenu’l-Kübrâ*, I-X, (thk. Şuayb el-Aranût), Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, 2001, III/428; “Tahrîmu’d-Dem”, 6; Taberânî, Ebu’l-Kâsım, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, (thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi), XXV, Mektebetu İbn Teymiye, Kâhire, y.y., I/186, IV/81, XII/447, XVII/144, 145, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, VI/277, VII/193; Taberânî, Ebu’l-Kâsım, *Musnedu’ş-Şâmiyyîn*, (thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi), Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1984, II/260; el-Hâkim en-Neysâbü’rî, Ebû Abdullah, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, I-IV, (thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ), Dâru’l-Kutub’l-İlmiyye, Beyrut, 1990, I/199-202; Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. el-Huseyn, *Şuabu’l-İmân*, (thk. Muhtâr Ahmed en-Nedvî), Mektebetu’r-Ruşd li’n-Neşri ve’t-Tevzi’, Riyad, 2003, XIII/426; İbn Ebî Âsım, Ebûbekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *Kitabu’s-Sunne*, el-Mektebetu’l-İslâmî, y.y., 1980, I/39-40.

¹¹⁵ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, V/293.

1.a. Bast (اليسط):

İbnu'l-Esîr, Allah'ın isimlerinden “el-Bâsit” kelimesini, “kullarına rızkı yayan, cömertlik ve rahmetini onlara genişleten, hayatta iken onların bedenlerinde ruhları yayan” şeklinde açıklamaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de “bâsit”, “fâil” vezninde Allah'ın bir sıfatı olarak geçmemekle birlikte, “bast” kavramı daha çok fiil kalıbıyla on beş âyette Allah'a nisbet edilmektedir. Mâide Suresinde “O'nun iki eli açıktır, dilediği gibi harcar” âyetinde “yed” ve “bast” kelimesi birlikte kullanılmıştır. İbnu'l-Esîr, bu âyetin Abdullah b. Mes'ûd kıraatinde “بَسَطَ يَدَاهُ” şeklinde yer aldığını, “بَسَطَ الْيَدِ” ifadesinin cömertlikten kinâyeye olduğunu ve bunun bir temsîl olduğunu söylemektedir. Bu âyette ne el ne de elin açılması söz konusudur. Allah bundan münezzehtir.¹¹⁶ İbnu'l-Esîr, bu kavramla ilgili herhangi bir hadis zikretmemekle birlikte Muslim'in *Sahîh*'inde yer alan bir hadisteşu şekilde geçmektedir: *إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَبْسُطُ يَدَهُ بِاللَّيْلِ لِيَتُوبَ مُسِيءُ النَّهَارِ، وَيَبْسُطُ يَدَهُ بِالنَّهَارِ لِيَتُوبَ مُسِيءُ اللَّيْلِ، حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا* “Allah gündüz günah işleyenin tevbesini kabul etmek için geceleyin, geceleyin günah işleyen kimsenin tevbesini kabul etmek için de gündüz elini açar. Bu güneşin battığı yerden doğuncaya kadar devam eder.”¹¹⁷

1.b. Keff (الكف):

“Keff” kelimesi avuç içi anlamına gelmektedir. İbnu'l-Esîr, “keff” maddesini ele alırken “...sanki onu (sadakayı) Rahman'ın avucuna koymuştur...” hadisine yer vermiştir. Sadaka ile ilgili bu hadis kaynaklarımızda farklı lafızlarla yer almaktadır. İbnu'l-Esîr'in zikrettiği lafızlarla Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'inde şu şekilde yer almaktadır:

*“Helal kazancından bir sadaka veren bir Müslüman –ki helal kazançtan başkası semâya ulaşmaz- sanki onu Rahmanın avucuna koymuştur. Rahmân o sadakayı bir adamın atını veya deve yavrusunu besleyip büyüüttüğü gibi dağdan daha büyük oluncaya kadar büyütür.”*¹¹⁸

İbnu'l-Esîr'e göre bu hadisteki “keff” kelimesi sadakanın kabul edilme yerinden kinaye ifade etmektedir. Sanki sadaka veren sadakasını kabul ve isâbet mahalline koymuştur. Müşebbihenin dediği gibi Allah'ın avucu ve herhangi bir organı yoktur.¹¹⁹ İbnu'l-Esîr'in

¹¹⁶ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I/127-128.

¹¹⁷ Muslim, “Tevbe”, 5; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, IV/395, 404; Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî, *Musned*, I-IV, (thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî), Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1999, I/395; Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. el-Huseyn, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, (thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, VIII/235, X/317, *Şuabu'l-İmân*, IX/290; Bezzâr, Ebûbekir, *Musned*, I-XVIII (thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah, Adil b. Sad), Mektebetu'l-Ulûmi ve'l-Hikem, Medine, 2009, VIII/39.

¹¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II/418, 431, 538. Bu hadis kaynaklarda farklı lafızlarla da yer almaktadır. İbn Mâce, “Zekat”, 28; Tirmizî, “Zekât”, 28; Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahî, *el-Muvatta*, I-II, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), Çağrı Yay., İstanbul, 1981, “Sadaka”, 1; Muslim, “Zekât”, 19; Dârimî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdurrahman, *es-Sunen*, I-II, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, “Zekât”, 35.

¹¹⁹ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, IV/189-190.

zikrettiği ve *Musned*'de yer alan diğer bir rivâyette ise Hz. Ömer: “Allah dilerse kullarını tek bir avuçta cennete sokar” deyince Resûlullah “Ömer doğru söyledi” buyurmuştur.¹²⁰

İbnu'l-Esîr “keff”, “hafne” ve “yed” kelimelerinin hadislerde geçtiğini ve bunların hepsinin “teşbîh” değil, “temsîl” ifade ettiğini belirtir.¹²¹

1.c. Husuvv (الحشو) ve Hafne (الحفنة):

“Husuvv” kelimesi avuç anlamına gelmektedir. “Hasvet” ve “Hasye” insanın iki elini birleştirerek avuçlayıp verdiği şeye denir. İbnu'l-Esîr, bir hadiste yer alan “...Rabbimin avuçlarıyla üç avuç dolusu...” ifadesinin kesretteki mübâlâğadan kinâye olduğunu belirtir. Yoksa zâhir anlamıyla Allah'ın ne avucu ne de avuçlaması vardır. Allah bundan yücedir.¹²² Söz konusu bu ifadenin yer aldığı hadis şu şekildedir: “Rabbim ümmetinden yetmiş bin kişiyi, üzerlerinde ne hesâb ne de azâb olmaksızın cennete dâhil etmeyi bana vaadetti. (Bunlardan) her binin beraberinde yetmiş bin (kişi) ve Rabbim'in avuçlarıyla üç avuç dolusu, (yani ümmetinden çok sayıda kişi) bulunur.”¹²³

Bu hadisin diğer bazı rivâyetlerinde “ثم يحشي بكفه ثلاث حثيات بكفه”¹²⁴ ve “ثم يحشي ربي ثلاث حثيات” ifadeleri yer almaktadır.¹²⁵

Avuçlamak anlamına gelen diğer bir kelime “الحفنة” kelimesidir. Hadislerde bu ifadeye “حَفْنَةٌ مِنْ حَفَنَاتِ اللَّهِ” şeklinde Hz. Ebûbekir'in kavli olarak rastlamaktayız. Ebû Hureyre'nin rivâyet edilen hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Rabbimden ümmetim için (Allah'tan) şefaât diledim” (Allah) bana: “Senin için yetmiş bin kişi hesapsız cennete girecek” dedi. “Rabbim benim için artır” dedim. “Senin için her bin kişi ile yetmiş bin kişi hesapsız cennete girecek” dedi. “Benim için artır” dedim. “Senin için şu kadar, şu kadar kişi hesapsız cennete girecek” dedi. Bunun üzerine Hz. Ebûbekir: Bu bizim için yeterlidir” deyince Hz. Ömer: “Resûlullah'ı bırak (da bizim için artırsın)” dedi. Ebûbekir şöyle dedi: “Ey Ömer! Biz Allah'ın avuçlarından bir avuç kadarız.”¹²⁶

İbnu'l-Esîr, bu hadisin anlamının “حشية من حثيات ربنا” hadisi gibi olduğunu söyler. Bu hadiste “kıyâmet gününde mü'minlerin sayısı/çokluğu Allah'ın yanında avuç kadar azdır”

¹²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, III/165; Taberânî, Ebu'l-Kâsım, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, X, (thk. Târik b. Avdillah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Huseynî), Dâru'l-Haremeyn, Kâhire, y.y., III/359, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, I/214; Abdurrezzâk, Ebûbekir es-San'ânî, *el-Musannef*, (thk. Habîburahmân el-A'zamî), I-XI, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403, XI/286.

¹²¹ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, IV/190.

¹²² İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I/339.

¹²³ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, V/268; Tirmizî, *Sıfatu'l-Kiyâme*, 12; İbn Mâce, *Zuhd*, 34; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII/110.

¹²⁴ İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI/231; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XVII/126, 127, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I/128.

¹²⁵ İbn Ebî Âsım, *es-Sunne*, II/385; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXII/304; *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I/127-128.

¹²⁶ İbn Ebî Şeybe, Ebûbekir, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ahâdisi ve'l-Âsâr*, I-VII, (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Mektebetu'r-Ruşd, Riyad, 1409, VI/316.

anlamı kastedilmektedir. Bu mecâz ve temsil yoluyla avucun dolu olmasını ifade eder. Allah bundan yücedir.¹²⁷

1.d. Yemîn (اليمين):

Sözlükte “sağ el”, “sağ taraf” anlamına gelen “yemîn” kelimesi Allah'ın sağ eli “يمين الله” ifadesiyle yer almaktadır. İbnu'l-Esîr, “*Haceru'l-Esved Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir*” hadisinde yer alan bu ifadenin temsil ve hayalî (tahyîl) olduğunu söylemiştir. Bu ifadenin aslı şuradan gelmektedir. Melik bir adamla musafaha ettiğinde Adam melikin elini öper. Burada da Haceru'l-Esved melik'in sağ eli gibidir. Zira bu el dokunulur ve öpülür.¹²⁸

Haceru'l-Esved'in Allah'ın sağ eli olduğunu bildiren hadisin kaynaklarımızda merfû ve mevkûf olarak rivâyetleri bulunmaktadır. Taberânî, İbn Abbas'tan merfû olarak “وهو يمين الله” “*(Haceru'l-Esved) Allah'ın kullarıyla musafaha ettiği sağ elidir*” lafzıyla rivâyet etmiştir.¹²⁹

Diğer bir hadiste ise onun iki elinin de sağ el olduğu ifade edilmektedir: “*Onun iki eli de sağdır*” Muslim'de yer alan hadisin tam metni şu şekildedir: “*Adalette hüküm verenler, Allah'ın katında nurdan minberler üzerinde Rahman'ın yemininde/sağ tarafında olacaklardır. Onun her iki yedi/eli sağdır. Onlar verecekleri her hükümde yakınlarına ve velisi oldukları kimselere bile âdil olup doğrudan ayrılmazlar.*”¹³⁰ İbn Arafe, Arapların iyi ve makbul işi sağa, zıddını da sola nispet ettiklerini kaydetmektedir. “*إذا ما راية رفعت لمجد تلقاها عرابة باليمين*” “*bir sancak şeref için yükseldiğinde Arap onu sağ eliyle tutar*” mısrasında sağ elin makbul işler için kullanıldığı ifade edilmektedir.

İbnu'l-Esîr bu hadiste Allah'ın ellerinin kemâl sıfatıyla olduğunu, onlardan birinde herhangi bir eksikliğin olmadığı anlamının bulunduğunu belirtmektedir. Çünkü sol, sağdan eksiktir. İbnu'l-Esîr, “yemîn” kelimesinin diğer organ anlamı çağrıştıran kelimeler gibi mecâz ve istiare yoluyla kullanıldığını, Allah'ın teşbih ve tecsîmden münezzehe olduğunu ifade etmektedir.¹³¹

¹²⁷ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I/409.

¹²⁸ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V/300.

¹²⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I/177; el-Hâkim en-Neysâbüri, *el-Mustedrek*, I/627. Hadisin mevkûf rivâyetleri için bkz. Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed, *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehri ve Hadîsihi*, I-VI (III cilt), (thk. Abdulmelik Abdullah Dehiş), Dâru Hazar, Beyrut, 1414, I/88, 89; Abdurrezzâk, V/38, 39; Ezrakî, Ebû'l-Velîd, Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed b. El-Velîd b. Ukbe b. El-Ezrak el-Gassânî el-Mekkî, *Ahbâru Mekke ve Mâ Cae fiha mine'l-Eser*, Dâru'l-Endelüs li'n-Neşr, Beyrut, t.y, I/323, 324, 325, 326. Bu rivâyetlerin bir kısmında “الركن” ifadesi yer almaktadır.

¹³⁰ Muslim, “İmâre”, 5; Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sunen*, I-III, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, “Adâbu'l-Kudât”, I; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II/160.

¹³¹ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V/301.

İbnu'l-Esîr “Allah’ın yemini (sağ eli) dopdoludur. Gece ve gündüz hiçbir şey onu eksiltmez”¹³² hadisinde yer alan “سحَاء” kelimesinin “devamlı akmak, dökülmek, çokça vermek” anlamına geldiğini bir rivâyette, “Allah’ın yemîni dopdoludur”¹³³ ifadesinin yer aldığını belirtmektedir. Hadiste geçen “yemîn” kelimesi ise verme mahallinden kinayedir. Hadis “yemini” faydalarının çokluğundan dolayı dolulukla vasıflandırmıştır. Onu içmekle ve su almakla azalmayan bol suyu olan bir pınar gibi kılmıştır. Hadiste “yemîn” kelimesinin kullanılması mecâz yoluyla ve yaygın kullanıma göre verme mahallinin sağ olmasından dolayıdır.¹³⁴

1.e. İsbâ’ (الإصبع):

Hadislerde parmak anlamına gelen “isba” kelimesi de Allah için kullanılmıştır. İbnu'l-Esîr bu hadislerden şu ikisini zikretmiştir: “Hiçbir insanoğlu yoktur ki kalbi Allah’ın parmaklarından iki parmağı arasında olmasın”¹³⁵ “Mü’minin kalbi Allah’ın parmaklarından ikisinin arasındadır. Onu istediği gibi çevirir”¹³⁶

İbnu'l-Esîr’in bu kelime hakkındaki izahı şu şekildedir: Hadiste yer alan “إصبع” kelimesi, “إصبع” kelimesinin çoğulu olup bir uzuv olduğundan cisim sıfatlarındandır. Allah Teâlâ bundan yücedir, münezzehtir. Kelimenin Allah için kullanımı “yed”, “yemîn”, “ayn”, “sem” kelimelerinde olduğu gibi mecâzidir. Allah’ın kalpleri süratle değiştirmesinden temsîl ve kinâye olarak kullanılmaktadır. Çünkü bu Allah’ın dileğine bağlanmış bir iştir. Hadiste “parmaklar” kelimesinin zikredilmesi kudretin ve şiddetli tutmanın gerçekleştirildiği elin parçalarından bir kinayedir. Parmaklar da elin parçalarıdır.¹³⁷

2. Kadem (القدم):

İbnu'l-Esîr, Allah’ın isimlerinden “el-Mukaddim”i de şöyle açıklamaktadır: “O, eşyayı öne geçiren ve onu uygun yerine koyandır. Öne geçmeyi hak edeni Allah öne geçirmektedir.”¹³⁸ Allah’ın cehennem üzerine “kadem”ini¹³⁹ ve ricl”ini¹⁴⁰ koyması çeşitli hadislerde yer almaktadır. İbnu'l-Esîr “قدم” maddesinde “...nihâyet Cebbâr ona (cehenneme) kademini koyacak”¹⁴¹ hadisine

¹³² Buhârî, “Tevhid”, 22; Muslim, “Zekât”, 11.

¹³³ Muslim, “Zekât”, 11; İbn Mâce, “Mukaddime”, 13; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II/242, 313, 500.

¹³⁴ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II/345-346.

¹³⁵ Tirmizî, “Kader”, 7. Ahmed b. Hanbel, *Musned*, (thk), 44/278.

¹³⁶ Tirmizî, “Kader”, 7; Muslim, “Kader”, 3.

¹³⁷ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, III/9.

¹³⁸ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, IV/25.

¹³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II/276, 368, 507; Buhârî, “Eymân”, 11; Muslim, “Cennet”, 37; Tirmizî, “Cennet”, 20.

¹⁴⁰ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, XI/422; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II/314; Buhârî, “Tefsir”, 50, 1, 2, 3; Muslim, “Cennet”, 36.

¹⁴¹ Hadisin İbnu'l-Esîr’in zikrettiği lafızlarla rivâyeti Bezzâr’ın *Musned*’inde yer almaktadır: “ما نَزَّلَ جَهَنَّمَ تَقُولُ هَلْ امْتَلَأَتْ وَتَقُولُ هَلْ” Bezzâr, *Musned*, XIII/127.

yer vermiştir. İbnu'l-Esîr, buradaki “kadem” kelimesini şöyle açıklamaktadır:

“Allah'ın yarattıklarından kötü olan kimselerden cehenneme öne aldıklarıdır. Onlar Allah'ın kademi (cehenneme sunduğu kimseler)dir. Bu Allah'ın Müslümanları cennete öne alması gibidir. ‘el-kadem’ kelimesi, hayır ve şerden tüm öne aldıklarıdır. “تقدمت لفلان فيه قدم” ifadesi “hayır ve şerdeki arz” manasına gelir.”¹⁴²

İbnu'l-Esîr “kadem” kelimesinin bu hadisteki kullanımı ile ilgili olarak şu iki görüşü de nakletmektedir:

Birincisi, bir şeyin üzerine kademin konulması, engellemek ve zaptetmek anlamında bir meseldir. Burada sanki şöyle demektedir: “ateşe/cehenneme Allah'ın emri gelir. (Bu emir) onu fazla istekten vazgeçirir.”

İkincisi ise, hadiste ateşin kabarcıklar/köpükler çıkarmasının yatıştırılması kastedilmiştir. Nitekim iptal edilmesi istenen bir iş için: “وضعت تحت قدمي” “onu ayağımın altına aldım” ifadesi kullanılır.¹⁴³

İbnu'l-Esîr, “cebbâr” kelimesinin yer aldığı “حتى يضع الجبار فيها قدمه” hadisinin iki tevilini vermektedir. Birincisi meşhur olan te'vîldir. Buna göre hadiste geçen Cebbâr, Allah'tır. “Rabbin izzeti kademini koyuncaya kadar” “حتى يضع رب العزة فيها قدمه” hadisi bunun delilidir. Hadiste “kadem” kelimesinden murâd ise Allah'ın yarattıklarından kötü olanlardan öne aldığı ehl-i cehennemdir. İkinci görüşe göre ise hadiste yer alan “cebbâr” kelimesi “inatçı, kibirli, zorba” anlamına gelmektedir. Bunun delili de şu hadistir:

إن النار قالت: وكلت بثلاث: بمن جعل مع الله إلهاً آخر، و بكل جبار عنيد، و بالمصورين

“(Kıyamet günü) cehennem şöyle diyecektir: Üç sınıfa vekil tayin edildim. Onlar; Allah ile birlikte başka ilâh edinenler, tüm inatçı, zorba kimseler ve resim-heykel yapanlardır.”¹⁴⁴ Bu durumda hadise “zorba-inatçı” kişi kademini/ayağını (cehenneme) koyuncaya kadar” manası verilir.

İbnu'l-Esîr'in aktardığı hadis kaynaklarımızda bazı lafız farklılıklarıyla yer almaktadır. Hadisin Tirmizî'de yer alan metni şu şekildedir:

إِنَّ غَلَطَ جِلْدِ الْكَافِرِ اثْنَتَانِ وَأَرْبَعُونَ ذِرَاعًا، وَإِنَّ صِرْسَهُ مِثْلُ أُخْدٍ، وَإِنَّ مَجْلِسَهُ مِنْ جَهَنَّمَ كَمَا بَيْنَ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةَ.

“Cehenneme düşen kâfirin derisinin kalınlığı kırk iki zira' olacak, azı dişi ise Uhud dağı kadar olup Cehennem'deki kapladığı yeri ise Mekke ile Medîne arası kadardır.”¹⁴⁵

¹⁴² İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, IV/25.

¹⁴³ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, IV/25.

¹⁴⁴ Tirmizî, “Sıfatu'l-Cehennem”, 1; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II/336, VI/110.

¹⁴⁵ Tirmizî, “Sıfatu'l-Cehennem”, 3.

3. Sâk (الساق):

“Sâk” kelimesi lügatta baldır manasına gelmektedir. İbnu'l-Esîr, kıyametle ilgili bir hadiste yer alan [يكشف عن ساقه] “...sâkını açar...” ifadesini şu şekilde açıklamaktadır: “Sâk, sözlükte şiddetli durum anlamına gelir. “Sâkı açmak” ise durumun şiddetini anlatmada bir misâldir.”¹⁴⁶

İbnu'l-Esîr'in zikrettiği rivâyet Buhârî'nin *Sahih*'inde şu şekilde yer almaktadır: “Rabbimiz sâkını açar. Her mü'min ve erkek derhal ona secde eder. Dünyada gösteriş için secde edenler oldukları yerde kalırlar. Fakat belleri tutulur kalır.”¹⁴⁷

İbnu'l-Esîr, eli kesik cimri bir kimse için “يده مغلولة” “eli kelepçeli” ifadesinin kullanıldığını, burada ne el de zincir vurulmanın söz konusu olduğunu belirtmiştir. Bu ifade cimriliğin şiddetini göstermek için bir misâl olarak kullanılmaktadır. Bu hadiste zâhirî anlamda “sâk: baldır” ve “keşf: açma”nın söz konusu olmadığını belirten İbnu'l-Esîr, bu kelimenin asıl anlamını şu şekilde izah etmektedir: İnsanın başına şiddetli bir iş geldiğinde, bu büyük işe verilen önemden dolayı “شمر عن ساعده” “kollarını sıvadı” ve “كشف عن ساقه” “baldırını sıvadı” ifadeleri kullanılmaktadır.¹⁴⁸

4. Hucze ve Hakve (الحجزة و الحقوة):

İbnu'l-Esîr, Allah'a izâfe edilen kavramlardan birisi olan “hucze” ile ilgili şu hadise yer vermektedir: “إِنَّ الرَّحِمَ اخذت بِحُجْزَةِ الرَّحْمَنِ” *Akrabalık, Rahmân'ın huczesini tuttu.*¹⁴⁹ Bu hadis Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'inde şu lafızlarla yer almaktadır: “إِنَّ الرَّحِمَ شُجِنَتْ أَحَدَةً بِحُجْزَةِ الرَّحْمَنِ، يَصِلُ مَنْ وَصَلَهَا، وَيَقْطَعُ مَنْ قَطَعَهَا” *“Akrabalık Rahman'ın huczesinden alınmış bir daldır. Allah, akrabalık ilişkisini sürdüren kimse ile ilişkisini sürdürür, bu ilişkiyi kesen kimse ile ilişkisini koparır.”*¹⁵⁰ Bu hadisin “hucze” kelimesinin yer almadığı rivâyetleri de kaynaklarımızda yer almaktadır.¹⁵¹

İbnu'l-Esîr, akrabalığın Rahman'ın huczesini tutmasını, ona tutunması, korunma, yardım talebiyle ona yönelmesi olarak açıklamaktadır. Nitekim İbnu'l-Esîr'e göre bir hadiste yer alan “هَذَا مَقَامُ الْعَائِدِ مِنَ الْقَطِيعَةِ” *“bu sana sığınanların makamıdır”*¹⁵² ifadesi de bunu delilidir. İbnu'l-Esîr, “hucze” kelimesi hakkında ayrıca şu görüşlere de yer vermektedir:

¹⁴⁶ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II/422.

¹⁴⁷ Buhârî, “Tefsîr”, 68, 3.

¹⁴⁸ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II/422.

¹⁴⁹ İbnu'l-Esîr'in zikrettiği bu lafızlarla hadisi tespit edemedik.

¹⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I/321. Ayrıca bkz., İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, V/218; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, X/327, XXIII/404; İbn Ebî Âsım, *es-Sunne*, I/237.

¹⁵¹ Tirmizî, “Birr ve Silâ”, 16.

¹⁵² Buhârî, “Edeb”, 13, “Tevhid”, 35; “Tefsîr”, (Muhammed), 1; Muslim, “Birr”, 6; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II/330.

Rahim ismi rahmân isminden türetilmiştir. Sanki o (rahim) rahmanın ortasından alınan isimle ilişkilidir. Nitekim başka bir hadiste şöyle buyrulmaktadır: “*rahim, rahman'dan bir daldır.*”¹⁵³ Hucze'nin aslı da “izârın bağlandığı yerdir.” İzâr için yakınlıktan dolayı “hucze” de denilmiştir. İzârın ortasını bağlayan kimse için ‘احسب الرجل بالإزار’ denilmektedir. Hadiste “bağlanma”, “sığınma”, “bir şeye tutunma ve ona yapışmak (ilişkili olmak)” anlamlarıyla istiâre yapılmıştır.¹⁵⁴

“Hucze” kelimesiyle aynı anlamda kullanılan “hakve” kelimesi de sıla-i rahimin önemini anlatıldığı bir hadiste Allah'a izafe edilmiştir. Bu kelime, izâr, bel (الخصر) ve izârın sağlaştırdığı yer anlamlarına gelir.¹⁵⁵ İbnu'l-Esîr, bu kelimenin yer aldığı “*قال: قَامَتِ الرَّحْمُ فَأَخَذَتْ*” “*dedi ki: “rahim/akrabalık ayağa kalktı Rahman'ın hakvesini tuttu.*” Ebû Hureyre'nin rivâyet ettiği hadis şöyledir: “*Allah insanları yarattı. Yaratmayı tamamlayınca rahim/akrabalık ayağa kalktı. Rahman'ın izarını (hakve) tuttu. Bunun üzerine Allah ona: Ne istersin? diye sordu....*”¹⁵⁶ İbnu'l-Esîr bu hadisi şöyle açıklamaktadır: Akralığın (الرحم), rahmandan (الرحمن) bir dal olması hasebiyle yakının yakınına, akrabanın akrabasına tutunmasında olduğu, tutunma (istimsâk) anlamıyla hadiste istiâre yapılmıştır. Bu hadisteki “hakv” kelimesi bir mecâz ve temsildir. “*عدت بحقو*” ifadesi, bir kimsenin sığınması ve tutunması anlamına gelmektedir.¹⁵⁷

5. Zirâ' (الذراع)

İbnu'l-Esîr'e göre *كتاب جلد الكافر أربعون ذراعاً بذراع الجبار* “*Kâfirin derisinin kalınlığı cebbârın zirâi ile kırk zirâ'dır*”¹⁵⁸ hadisinde yer alan “zirâ” kelimesiyle uzunluk (et-tavîl) kastedilmektedir. Cebbâr kelimesinin hükümdar/melik anlamında olduğu da söylenmiştir. Nitekim “*ذراع الملك*” ifadesi kullanılmaktadır. Kuteybî, bu ifadeyi şu şekilde açıklamıştır: “*Ben bu zirai, acem krallarından zira'ı tam olan birisi olarak düşünüyorum.*”¹⁵⁹

6. Sûret (الصورة):

¹⁵³ Buhârî, “Edeb” 13; Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 16; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I/190, II/160, 295, 383, 406, 455.

¹⁵⁴ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I/344.

¹⁵⁵ Aynî, Bedruddîn, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, t.y. XIX/172.

¹⁵⁶ Buhârî, “Tefsir” (Muhammed), 321; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II/330.

¹⁵⁷ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I/417. Beyhakî de bu kelimeye aynı anlamı vermiştir: *فَأَخَذَتْ بِحَقْوِ الرَّحْمَنِ مَعْنَاهُ: اسْتَجَارَتْ بِاللَّهِ، وَاعْتَصَمَتْ بِهِ* Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, II/222.

¹⁵⁸ Hadisin bu lafızlarla rivâyetini bulamadık. Tirmizî'de şu lafızlarla yer almaktadır: *إِنَّ غَلظَ جِلْدِ الْكَافِرِ اثْنَتَانِ وَأَرْبَعُونَ ذِرَاعًا* Tirmizî, “Sıfatu Cehennem”, 3. Diğer kaynaklarda da Tirmizî'nin naklettiği şekilde yer almıştır. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII/53, Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Mustedrek*, IV/637; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, II/176.

¹⁵⁹ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I/235.

İbnu'l-Esîr, “*Bu gece Rabbim bana en güzel bir surette geldi*”¹⁶⁰ hadisinde yer alan “suret” kelimesini şu şekilde izâh etmektedir:

Arapların kelâmında “suret” kelimesi bir şeyin zâhiri, bir şeyin hakikati, şekli (heyet) ve sıfatı manâsında kullanılır. “Bir fiilin falanca sureti” derken onun şekli, “bir işin falanca sûreti” derken de sıfatı kastedilir. Hadiste geçen “sûret” kelimesinden kastedilen de “O’nun en güzel bir sıfatla gelmesidir.” Kelimenin manâsının Hz. Peygambere dönmesi de câizdir. Bu durumda hadis “*ben en güzel bir suretteyken Rabbim bana geldi*” anlamına gelir. “Suret” kelimesi “zâhir”, “şekil” ve “sıfat” manâlarından her birisi için kullanılır. Ancak sûretin zâhirî anlamının Allah hakkında kullanılması mümkün değildir.¹⁶¹

¹⁶⁰ Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 39; İbn Hanbel, *Musned*, I/368, IV/66, V/378; Dârimî, “Ru'yâ”, 12.

¹⁶¹ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, III/58-59.

7. Nefes:

İbnu'l-Esîr “nefes” maddesinde “*Rahmânın nefesini yemen tarafından alıyorum*” hadisine yer verir ve başka bir rivâyette “*Rabbimizin nefesi*” ifadesinin yer aldığını belirtir.

İbnu'l-Esîr, nefes kavramıyla ilgili olarak şu bilgileri vermiştir. Hadiste yer alan nefesle kastedilenin ensâr olduğu söylenmiştir. Çünkü Allah mü'minlerin üzerindeki sıkıntıyı onlarla gidermiştir. Onlar Ezd kabilesinden oldukları için Yemenlidirler. Hadiste yer alan nefes ifadesi havayı teneffüs etmekten mecazdır. Havayı soluyup boşluğa bırakma vücudun hararetini dindirir/serinletir ve dengeler. Ruzgarın esintisinden mecaz olduğu da söylenebilir. Bu da ruzgarın esintisinin rahatlatması anlamına gelir. Diğer bir ihtimalle bahçe/yeşilliğin kokusundan mecaz olduğu da söylenebilir. Bu da bahçenin/yeşilliğin kokusunun güzelliğidir ki, bu kişiyi rahatlatmaktadır. *وأنت في نفس من أمرك، واعمل و أنت في نفس من عمرك* ifadesi hastalık ve ihtiyarlıktan önceki sıhhat ve ferahlık anlamında kullanılır.¹⁶²

“*Ruzgara sövmeyin çünkü o Rahman'ın nefesindedir*”¹⁶³ hadisinde, sıkıntıdan kurtulma/rahatlama, bulutların ortaya çıkması, yağmurun yayılması, çoraklığın gitmesi kastedilir.¹⁶⁴

İbnu'l-Esîr, Ezherî'nin bu iki hadisle ilgili şu açıklamasına yer vermektedir:

“*Bu iki hadiste yer alan nefes kelimesi, hakiki masdar konumunda konulan/bulunan iki isimdir. Kelime tıpkı “ferrece yuferricu tefrîcen ve ferecen: ‘rahatlatma’” olduğu gibi “nefese, yuneffisu, tenfîsen ve nefesen” türetiminden gelir. Hadiste sanki şöyle demiştir: ‘Rabbimizin tenfîsini (rahatlatmasını) yemen yönünden alıyorum’ ‘...Çünkü ruzgar Rahman'ın kederlileri rahatlatmasıdır (tenfîs)’*”¹⁶⁵

b) Fiilî Sıfatlar Konusundaki Te'villeri:

İbnu'l-Esîr'in *en-Nihâye*'sinde yer verdiği fiili sıfatlardan tespit ettiklerimiz şunlardır: “nüzûl”, “beşbeşe, ferah”, “sitr”, “sahr”, “aceb”, “saht”, “kurb”, “nazar”, “gayz”, “muhabbet” ve “rahmet ve gazap” Şimdi tespit ettiğimiz bu sıfatlarla ilgili İbnu'l-Esîr'in yorumlarına ve te'villerine yer vereceğiz.

1. Nüzûl (النزول):

İbnu'l-Esîr “نزول” maddesinde ilk olarak meşhur nüzûl hadisini zikreder: “*إن الله ينزل كل ليلة إلى سماء الدنيا*” “*Allah her gece yeryüzü semâsına nüzûl eder (iner)*.”¹⁶⁶

¹⁶² İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V/93.

¹⁶³ Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, II/392; el-Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Mustedrek*, II/272.

¹⁶⁴ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V/94.

¹⁶⁵ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V/94.

¹⁶⁶ Buhârî, *Teheccüd*, 14; Muslim, *Musâfirân*, 24, had. no: 168, I/521; İbn Mâce, “İkâmetü's-Salât”, 191; Tirmizî, *Daavât*, 147; Ebû Dâvûd, “Salât”, 311; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II/258, 264, 363, 433, 521, IV/81.

“Nüzûl” (iniş), “suûd” (çıkış), “hareket” ve “sükûn” kelimelerinin cisim sıfatlarından olduğunu belirten İbnu'l-Esîr, Allah Teâlâ'nın bundan münezzehe olduğunu kaydetmekte ve hadiste geçen “nüzul” kelimesinden kastedilen manâyı şöyle açıklamaktadır:

“*Bundan murâd rahmet ve ilâhî lütufların inmesi, rahmetin kullarına olan yakınlığıdır.*”

İbnu'l-Esîr, rahmet ve ilâhî lütufların inmesinin geceye ve gecenin son üçte birine tahsis edilmesinin sebebini bu vaktin teheccüd vakti olması ile insanın Allah'ın rahmet esintilerine maruz kalmaktan gaflette olduğu vakit olmasına bağlamaktadır. Çünkü geceleyin ve gecenin son üçte birinde niyet hâlis olup, Allah arzusu daha fazladır.¹⁶⁷ Bu (yapılan ibadetlerin/duaların) kabulünün ve karşılık bulmasının beklendiği/umulduğu vakittir.

2. Beşbeşe (البشيشة) ve Ferah (الفرح):

Allah'a izâfe edilen “beşbeşe” ve “ferah” kelimeleri Allah'ın sevinmesini ifade eden fiili sıfatlardandır. İbnu'l-Esîr, “beşbeşe” maddesinde şu hadise yer vermektedir:

“لا يوطن الرجل المساجد للصلاة إلا تشبشش الله به كما يتشبش أهل البيت بغائبهم”

“*Mescitleri namaz için vatan edinen her kişinin haline Allah, hâne halkının gurbetteki (efradının dönmesi)ne sevinmesi gibi sevinir.*”¹⁶⁸

İbnu'l-Esîr, “البش” kelimesini şöyle açıklamaktadır: “*Beşş' dostun dost ile sevinmesi, bir meselede ona lütufl göstermesi ve ona ihtimâm göstermesi anlamına gelir. “وقد بششت به أبش” ifadesi iyilik, yakınlık ve ikram ile karşılamaya örnek olarak verilen bir meseldir.*”¹⁶⁹

Allah'ın sevinmesini ifade eden bir kavram da “ferah”tır. Bu kavram tövbe ile ilgili bir hadiste şu şekilde yer almaktadır:

“الله أشد فرحا بتوبة عبده” “*Kulunun tövbesine en çok sevinen Allah'tır.*”¹⁷⁰

İbnu'l-Esîr, hadiste yer alan ferah kelimesini şu şekilde açıklamaktadır:

الفرح ههنا وفي أمثاله كناية عن الرضى وسرعة القبول، وحسن الجزاء، لتعذر إطلاق ظاهر الفرحة على الله تعالى

“*Ferah' kelimesinin zâhir anlamının Allah için kullanılması imkansız olduğundan dolayiburada ve bu şekilde kullanıldığı diğer yerlerde Allah'ın rızasından, kabulün süratinden, güzel karşılık vermesinden kinâyedir.*”¹⁷¹

¹⁶⁷ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V/42.

¹⁶⁸ İbn Mâce, “Mesâcid” 19; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II/307, 328, 453.

¹⁶⁹ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I/130.

¹⁷⁰ Muslim, “Tevbe”, 1; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II/316, 524, III/213, IV/275, 283.

¹⁷¹ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, III/424.

3. es-Sitr (الستر):

Allah'ın fiili sıfatlarından birisi “örtünmek” anlamına gelen “es-sitr” kavramıdır. Bu kavram İbnu'l-Esîr'in de zikrettiği bir hadiste şu şekilde yer almaktadır: “إن الله حييٌ سترٌ يحب الحياء و”¹⁷² “Allah hayâ sahibi ve örten (setîr)dir. Hayâyı ve örtünmeyi sever.”

Hadiste geçen (setîr) “ستر” kelimesi ism-i fâildir. Çünkü “faîl”, “fâil” manâsına gelir. Yani işinde ve idaresinde, gizlemeyi ve korumayı sevmesi manasına gelir.¹⁷³

“Sitr” kelimesi başka hadislerde de geçmektedir. Bunlardan birisi Muslim'in rivâyet ettiği şu hadistir: “لا يَسْتُرُ اللهُ عَلَى عَبْدٍ فِي الدُّنْيَا، إِلَّا سَتَرَهُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ”¹⁷⁴ “Allah dünyada bir kulunu (n günahını) örterse onu kıyamet gününde de örter.”

4. Sahr (السخر):

Allah ile cehennemden çıkan son kimse arasında geçen diyalogun anlatıldığı bir hadiste “أَتَسْخَرُ مِنِّي وَأَنْتَ الْمَلِكُ”¹⁷⁵ “Melik sen olduğun halde benimle alay mı ediyorsun...” ifadesi yer almaktadır. Rivâyetin bazı versiyonlarında “gülme” anlamına gelen “ضحك” ifadesi, bazı versiyonlarında ise “سخر” ile birlikte “ضحك” ifadesi yer almaktadır.¹⁷⁶

İbnu'l-Esîr, hadiste yer alan “أَتَسْخَرُ” ifadesini “أَتَسْتَهْزِئُ بِي”¹⁷⁷ “benimle alay mı ediyorsun” şeklinde açıklamış, bu fiilin zâhir anlamıyla Allah için kullanılmasının câiz olmadığını belirtmiştir. İbnu'l-Esîr'e göre bu ifade sanki alay edencesine “أَتَضَعِي فِي مَا لَا أَرَاهُ مِنْ حَقِّي”¹⁷⁷ “beni hakkım olarak görmediğim bir yere mi koyuyorsun” manâsında mecâzî bir ifadedir.

5. Aceb (العجب):

Hadislerde yer alan fiilî sıfatlardan birisi de “taaccub”tür. Hayret etmek, şaşırma anlamına gelen “taaccüb”, aklın uzak saydığı şeylere erişmekle sabit olan rûh haletidir. Bunun Allah hakkında kullanılması imkânsızdır. Bu dînî imkânsızlıktan dolayı âlimler nasslarda

¹⁷² Hadisin İbnu'l-Esîr'in zikrettiği lafızlarla rivâyeti Beyhakî'nin *el-Adâb* isimli eserinde yer almaktadır. Beyhakî, *el-Adâb*, s.234. Benzer lafızlarla bir rivâyeti Ebû Dâvûd'un *Sunen*'inde şu şekilde yer almıştır: “Ya'lâ'dan rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber kırda peştemalsiz olarak yıkanan bir adam görmüş ve minbere çıkıp Allah'a hamd ve senâda bulunduktan sonra şöyle buyurmuştur: “مُحَاكِكٌ كِي أَزِيزٍ وَجَلَّ عَزُّهُ وَجَلَّ حَيٌُّّ مَبْتَرٌ يُجِبُّ الْحَيَاءَ وَالسُّتْرَ فَإِذَا اغْتَسَلَ أَحَدُكُمْ فَلْيَسْتِرْ”¹⁷³ “Muhakkak ki Aziz ve Celil olan Allah utangaçtır, (ayıplara) kapalıdır, utanmayı ve örtünmeyi sever, Binaenaleyh biriniz yıkandığı zaman örtünsün” buyurmuştur.” Ebû Dâvûd, “Hammâm”, 1; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, IV/24.

¹⁷³ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II/341.

¹⁷⁴ Muslim, “el-Birr ve's-Sıla”, 71.

¹⁷⁵ Buhârî, bu hadisi “أَتَسْخَرُ مِنِّي - أَوْ تَضْحَكُ مِنِّي - وَأَنْتَ الْمَلِكُ”¹⁷⁶ lafızıyla rivâyet etmiştir. Buhârî, “Rikâk”, 51; Muslim ise “أَتَسْخَرُ مِنِّي وَأَنْتَ الْمَلِكُ”¹⁷⁷ lafızıyla rivâyet etmiştir. Muslim, “İmân”, 83; Tirmizî, “Sıfatu Cehennem”, 10; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I/4, 378.

¹⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I/460; Muslim, “İmân”, 83; İbn Mâce, “Zühd”, 39.

¹⁷⁷ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II/350.

gelen bu tür lâfızları “rızâ” ve “mükâfat” ile açıklamışlardır. Râgıb el-İsfehânî, “العجب – التعجب” kelimesini, bir şeyin sebebini bilmediği zaman insana arız olan, insanda ortaya çıkan durum olarak açıklamış, “sebebi bilinmeyen şey” anlamı da taşıması hasebiyle Yüce Allah hakkında “taaccüb” sözcüğünün kullanılmayacağını belirtmiştir. Zira Allah bütün gaybları bilendir. Hiçbir şey O’ndan gizli kalmaz.¹⁷⁸ “Taaccüb” kelimesinin yer aldığı ve İbnu’l-Esîr’in *en-Nihâye*’sinde yer verdiği hadislerden birisi şu şekildedir:

“عَجِبَ رُبُّكَ مِنْ قَوْمٍ يُسَاقُونَ إِلَى الْجَنَّةِ فِي السَّلَاسِلِ” *Rabbin, (dünyadayken) zincirler (esâret) içerisinde (bulunup) cennete giren bir topluluğa taacüb etti.*¹⁷⁹ Hadisin “taaccüb” ifadesinin yer almadığı rivâyetleri de bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel’in *Musned*’inde yer alan rivâyete göre Hz. Peygamber’e “sizi ne güldürür” diye sorulduğunda şu şekilde cevap vermiştir: “قوم”¹⁸⁰ Taberânî’nin rivâyetinde de ise şaşırma fiili Hz. Peygamber’e izafe edilmektedir: “قَالَ: اسْتَضْحَكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ قَالَ: عَجِبْتُ لِأَقْوَامٍ يُسَاقُونَ إِلَى الْجَنَّةِ فِي السَّلَاسِلِ، وَهُمْ كَارِهُونَ”¹⁸¹ “قَالَ: اسْتَضْحَكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ قَالَ: عَجِبْتُ لِأَقْوَامٍ يُسَاقُونَ إِلَى الْجَنَّةِ فِي السَّلَاسِلِ، وَهُمْ كَارِهُونَ”¹⁸² “قَالَ: اسْتَضْحَكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ قَالَ: عَجِبْتُ لِأَقْوَامٍ يُسَاقُونَ إِلَى الْجَنَّةِ فِي السَّلَاسِلِ، وَهُمْ كَارِهُونَ”¹⁸²

İbnu’l-Esîr’e göre hadiste zikredilen bu durum Allah’ın yanındaki yücelik ve büyüklük anlamına gelir. “عَجِبَ رُبُّكَ” ifadesinin “râzı oldu”, “mükâfatlandırdı” manâsına geldiği, bunun hakiki manasıyla değil, mecâzî olarak “عَجِبَ” fiiliyle ifade edildiği de söylenmiştir.¹⁸³ İbnu’l-Esîr, “عَجِبَ رُبُّكَ مِنَ الشَّابِّ لَيْسَتْ لَهُ صَبُوءٌ” *Allah, günaha meyli olmayan bir gence taacüb eder*¹⁸⁴ hadisinde bu manânın bulunduğunu belirtir.

Konuyla ilgili İbnu’l-Esîr’in aktardığı diğer bir hadiste ise “*Rabbiniz yalvarmalarınıza ve kunutlarınıza taaccüb eder.*”¹⁸⁵ buyurulmaktadır.

İbnu’l-Esîr’e göre “taaccüb” fiilinin Allah için kullanılması mecâzîdir. Çünkü eşyânın sebepleri ondan gizli değildir. “Taaccüb” ise sebebinin gizli olduğu ve bilinmediği şey hakkında kullanılır.¹⁸⁶

¹⁷⁸ Râgıb el-İsfehânî, Ebu’l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed, *el-Mufredât fî Garibi’l-Kur’ân*, (Safvân Adnân ed-Dâvûdî), Dâru’l-Kalem, Beyrut, 1412, s. 971.

¹⁷⁹ İbn Ebî Âsım “عَجِبَ رُبُّكَ مِنْ قَوْمٍ يُقَادُونَ فِي السَّلَاسِلِ إِلَى الْجَنَّةِ” lafzıyla rivâyet etmiştir. İbn Ebî Âsım, *es-Sunne*, I/251.

¹⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, V/256.

¹⁸¹ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, VIII/283.

¹⁸² Bezzâr, *Musned*, VII/208.

¹⁸³ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, III/184.

¹⁸⁴ Ahmed b. Hanbel bu hadisi “إِنَّ اللَّهَ لَيُعْجِبُ مِنَ الشَّابِّ لَيْسَتْ لَهُ صَبُوءٌ” lafzıyla rivâyet etmiştir. Ahmed b. Hanbel, *Musned*, IV/151. İbnu’l-Esîr’in zikrettiği lafızlarla rivâyeti için bkz., Harâitî, Ebûbekir Muhamed b. Ca’fer b. Muhammed b. Sehl b. Şâkir, *İ’tilâlu’l-Kulûb*, Nezâr Mustafâ el-Bâz, Riyad, t.y, II/269.

¹⁸⁵ Begavî, *Şerhu’s-Sunne*, XIV/365.

¹⁸⁶ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, III/184.

6. Dihk (الضحك):

Bazı hadislerde gülmek anlamına gelen “dihk” kelimesi de Allah’a nispet edilmektedir. Bu kelimenin Allah hakkında kullanılması uluhiyyete uygun düşmemektedir. Bu yüzden bu kelimenin Allah hakkında zâhir anlamıyla kullanılmış olması muhaldir. Arapça’da “dihk” kelimesi tek bir anlama da gelmemektedir. İbnu'l-Esîr de “dihk” kelimesinin Arap dilindeki kullanımlarından örnekler vererek bu sıfatı tev’il etmektedir. İbnu'l-Esîr’in dihk kelimesi ile ilgili zikrettiği hadis: “*Allah bulutları gönderir ve en güzel gülüşle güler.*”¹⁸⁷ hadisidir.

İbnu'l-Esîr’e göre bu kelime istiâre ve mecâz yoluyla tıpkı gülenin (dâhik) dişlerini göstermesi gibi şimşek taşıyan bulutun açılması anlamına gelmektedir. “ضحكت الأرض” ifadesi de topraktan bitki ve çiçeklerin çıkması anlamında kullanılmaktadır.¹⁸⁸

İbnu'l-Esîr, kelimenin Allah için kullanıldığında hadiste kazandığı anlam ile ilgili bir açıklama yapmamakla birlikte istiâre ve mecâz yoluyla Allah’ın gülmesini, kullarına lütuf ve ihsan göstermesi, kullarından razı ve hoşnut olması, onlara lütufta bulunması anlamında değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

7. Saht (السخط):

Kerih görmek, râzı olmamak anlamına gelen “saht” kelimesi fiil halinde bazı hadislerde “*إن الله يسخط لكم كذا*” şeklinde Allah için kullanılmıştır. İbnu'l-Esîr, Allah’ın öfkesini, hoşnutsuzluğunu ifade eden bu fiili, “onu sizin için kerih görür, siziondan meneder, ondan dolayı sizi cezalandırır veya cezalandırma irâdesini ona döndürür” şeklinde açıklamıştır.¹⁸⁹ İbnu'l-Esîr, bu kavram için herhangi bir hadis zikretmemiştir. Muslim’de yer alan bir hadiste münafığın cezalandırılması anlamını ifade etmek üzere bir hadiste “*وَذَلِكَ الْمُنَافِقُ وَذَلِكَ الَّذِي يَسْخَطُ اللَّهُ*” “*İşte bu münafıktır. Allah’ın cezalandıracağı budur*” ifadesi yer almaktadır.¹⁹⁰

8. Kurb (القرب):

Allah’a izafe edilen fiili sıfatlardan birisi Allah’ın kullarına yaklaşması ve kulların Allah’a yaklaşmasını ifade eden müteşabih hadislerdir. Bu anlamda “kurb” kelimesi hadislerde kullanılmaktadır. İbnu'l-Esîr, “*Kim bana bir karış (şibr) yaklaşırsa ben ona bir*

¹⁸⁷ Âcûrî, Ebûbekir Muhammed b el-Huseyn, *eş-Şeria*, I-V, (thk. Abdullah b. Amr b. Süleymân ed-Dumeycî), Dâru'l-Vatan, Riyad, 1999, II/1066. Diğer hadis kaynaklarında bu rivâyeti tespit edemedik. Benzer lafızlarla rivâyeti için bkz., Ahmed b. Hanbel, *Musned*, V/435.

¹⁸⁸ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, III/75-76.

¹⁸⁹ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II/350.

¹⁹⁰ Muslim, “Zühhd”, 16.

zira' yaklaşırim"¹⁹¹ hadisinde yer alankulun Allah'a yakınlığını, zât ve mekân bakımından yakınlık anlamında değil, zikir ve sâlih amel ile yakın olma anlamına geldiğini belirtmiştir. Çünkü bu, cisim sıfatlarındandır. Bu da Allah için imkânsızdır. İbnu'l-Esîr'e göre Allah'ın kula yakınlığından kastedilen (murâd) ise, nimetlerinin kuluna yakın olması, ona lütufta bulunması, iyilik ve ihsanda bulunması, nimetlerinin kulunun üzerindeki çeşitliliği ve kulun üzerindeki ihsanlarının bolluğudur.¹⁹²

9. Nazar (النظر):

Hadislerde Allah'â izâfe edilen "nazar" kelimesi de teşbih ifade anlamı ifade etmektedir. Arap dilinde bilinen ilk anlamı itibarıyla "bakmak" manâsına gelmekle birlikte "beklemek, itibar etmek, şefkat göstermek, önemsemek, merhamet etmek" gibi manâlara da gelmektedir. İbnu'l-Esîr bu anlamlardan Allah için uygun olan manâyı tercih ederek vermektedir. İbnu'l-Esîr, "*Allah sizin sûretlerinize ve mallarınıza bakmaz. Ancak o sizin kalplerinize ve amellerinize bakar*"¹⁹³ hadisinde yer alan 'nazar' fiilinin, tercih etme (ihtiyâr), rahmet ve şefkat (atf) manasına geldiğini belirtmektedir. Çünkü görenin (şâhid) bakması muhabbetin; bakmaması ise hoşlanmama ve kerih görmenin delilidir. İnsanlar, hayranlık uyandıran şekillere ve seçkin/dikkat çeken mallara meyleder, Allah ise mahlûka benzemekten yücedir. Hadiste Allah'ın nazarı insanını sırrı ve özü olan kalp ve amele has kılınmıştır. "Nazar" kelimesi cisimler ve manâlar için kullanılır. Gözlerle olan bakış cisimler için, basîretle olan bakış ise manâlar içindir.¹⁹⁴

10. Gayz (الغيظ):

İbnu'l-Esîr, "*Allah katında en çok öfkelen diren isim, 'insanların meliki' diye isimlendirilen adamdır.*"¹⁹⁵ hadisinde yer alan "gayz" kavramını zâhrinden ayrı tutulması gereken mecâz bir söz olarak değerlendirmektedir. Çünkü "gayz" hiddetlenmesi anında yaratılmışlar hakkında kullanılan ve bundan dolayı hareketlendiren bir değişim sıfatıdır. Allah bu vasıftan münezzehtir. Allah'ın öfkelenmesi bu isimle isimlendirilen kimseyi cezalandırmasından kinayedir. Yani Allah katında en şiddetli azap bu isimlere sahip olanlardır.¹⁹⁶

İbnu'l-Esîr, hadisin Muslim'in bazı rivâyetlerinde "أَغَيْظُ رَجُلًا عَلَى اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَخْبَثُهُ وَأَغَيْظُهُ رَجُلًا تَسْمَى" "بِمَلِكِ الْأَمَلَاكِ" lafzıyla geldiğini bazı kimselerin "أَغَيْظُ" lafzının iki defa tekrar etmesini yerinde

¹⁹¹ Buhârî, "Tevhid", 15; Muslim, "Zikr", 2, 3; Tirmizî, "Daavât" 132; İbn Mâce, "Edeb", 58; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, III/40, V/155.

¹⁹² İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, VI/32.

¹⁹³ Muslim, "Birr ve Sila", 10; İbn Mâce, "Zühd", 10; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II/284, 539.

¹⁹⁴ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V/77.

¹⁹⁵ Yakın lafızlarla rivâyeti kaynaklarda yer almaktadır. Muslim, *Âdâb*, 4;

¹⁹⁶ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, III/402.

bulmadıklarını belirtmiştir. Onlara göre “أَعِظُ” yerine “أَغِظُ” kelimesinin olması muhtemeldir.¹⁹⁷

Muslim benzer bir hadisi “أَخْنَعُ” lafzıyla “إِنَّ أَخْنَعَ اسْمٍ عِنْدَ اللَّهِ رَجُلٌ تَسَمَّى مَلِكَ الْأَمْلَاقِ” Allah katında en kötü/en alçak isim “meliku'l-amlâk” ismini alan rivâyet etmiş, Ahmed b. Hanbel'in bu kelimeye “en alçak” manâsını verdiğini nakletmiştir.¹⁹⁸

11. Muhabbet (المحبة):

Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde “hub” kökünden gelen muhabbet kelimesi fiil haliyle Allah'a nispet edilerek kullanılmaktadır. Mâide sûresinde Allah'a nispetle şöyle yer almaktadır: “Allah onları, onlar da Allah'ı severler”¹⁹⁹ Allah onları, onlar da Allah” “Allah tektir, teki (vitri) sever. Siz de teke (vitre) riâyet edin.”²⁰⁰ hadisinde Allah hakkında sevme fiili kullanılmıştır. İbnu'l-Esîr, hadiste yer alan “Allah, teki (vitri) sever” ifadesini “mükâfatlandırır” ve “onu (vitri) uygulayan kimseden kabul eder” anlamına geldiğini söyler.²⁰¹

12. Rahmet ve Gazap (الرحمة والغضب):

Rahmet ve gazap kelimeleri Allah'a nispetle bir hadiste şu şekilde yer almaktadır: “Rahmetim gazabımı geçmiştir”²⁰² İbnu'l-Esîr'e göre bu hadis Allah'ın rahmetinin genişliğine ve yaratılmışlar üzerindeki umûmîliğine işaret eder. “غلب على فلان الكرم” ifadesi, “onun en önemli özelliği cömertliğidir” anlamına gelir. Allah'ın rahmet ve gazabı ise mükâfat ve cezâ irâdesine bağlı iki sıfattır. Allah'ın İki sıfatından birinin diğerine galebesi, mecâz yoluyla mübâlâğa içindir.²⁰³

13. Likâ (لقاء):

Likâ kelimesi bir hadiste “مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ كَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَالْمَوْتُ دُونَ لِقَاءِ اللَّهِ”²⁰⁴ “Kim Allah'a likâyı severse Allah da onunla likâyı sever. Kim de Allah ile likâyı kerih görürse Allah da onunla likâyı kerih görür...” şeklinde geçmektedir.²⁰⁴

Karşılaşmak, buluşmak, yüzyüze gelmek gibi anlamlara gelen “likâ” kelimesi cisimlerin sıfatlarından. İbnu'l-Esîr'e göre Allah ile kavuşmaktan “likâ”dan muradâhîret yurdunun gelmesi, Allah'ın yanındakinin talep edilmesidir. Bundan maksat ölüm değildir.

¹⁹⁷ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, III/402.

¹⁹⁸ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, III/402.

¹⁹⁹ el-Mâide, 5/54.

²⁰⁰ Buhârî “Daavât”, 68; Muslim, “Zikir ve Duâ”, 5-6.

²⁰¹ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V/147.

²⁰² Buhârî, “Tevhîd”, 15; Muslim, “Tevbe”, 4.

²⁰³ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, (Eserin Diğer baskısı), III/377.

²⁰⁴ Buhârî, “Rikak”, 41; Muslim, “Zikir”, 14; Tirmizî, “Cenâiz”, 68; Nesâî, “Cenâiz”, 10; İbn Mâce, “Zuhd”, 31; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II/313, 346, 420, III/107, IV/259, V/316, 321, VI/207, 218, 236.

Her kim dünyâyı terkederse Allah'â kavuşmayı istemiş, her kim de dünyaya meyletmemiş Allah'a kavuşmayı istememiştir.²⁰⁵ İbnu'l-Esîr kulların Allah'la kavuşması üzerinde durmuş, Allah'ın kullarıyla kavuşması hakkında bir açıklama yapmamıştır. Allah'a nispet edilip İbnu'l-Esîr'in *Garîbu'l-Hadis*'te te'vîline değinmediği nâdir kelimelerden birisidir. Allah'ın kuluyla kavuşmayı sevmesinin zâhir anlamıyla, olmayacağı, dokunma ve mekânsal yakınlık anlamı barındırmayacağı açıktır.

14. Allah'ın Amâ Denilen Yerde Olması (Amâ (Bulut) Rivâyeti):

Ebû Rezîn ismiyle bilinen Lâkit b. Âmir "Ey Allah'ın Resûlü, Rabbimiz mahlûkâtı yaratmadan önce neredeydi?" diye sorunca Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Altında ve üstünde hava bulunan amâdaydı.*"²⁰⁶

İbn Kuteybe bu hadis hakkında ihtilâf edildiğini, başka bir senedle rivâyet edilen hadiste de çirkin ifadelerin vârid olduğunu, hadisi amcası Ebû Rezîn'den rivâyet eden Vekî b. Hudus'un meçhul olduğunu söylemektedir.²⁰⁷

Hadis kaynaklarımızda İbnu'l-Esîr'in *تحتة هواء و فوقه هواء* "*altında ve üstünde hava vardı*" lafzıyla naklettiği rivâyet, nefy edatı olan ما ile *ما تحتة هواء و ما فوقه هواء* "*ne altında ne de üstünde hava vardı*" şeklinde nakledilmektedir.²⁰⁸ Rivâyetin devamında "*Arşımı da su üzerinde yarattığı*" ifade edilmektedir. Tirmizî, rivâyetin hasen olduğunu belirterek, Yezîd b. Hârûn'un 'amâ' kelimesini 'Onunla birlikte hiçbir şey yoktu' şeklinde açıkladığını bildirmiştir. İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis* isimli eserinde Allah'a mekân izafe etme çekincesinden dolayı bazı râvilerin bu ilavede bulduklarını böylece mekân mefhumunu gidermek istediklerini belirlemiştir. Ancak ona göre doğru olan rivâyet *ما* sız olanıdır. *ما* ilave etmekle bu çekince ortadan kalkmaz. Çünkü mekân ifade eden üst (fevk) ve alt (taht) kelimeleri zaten hadiste bulunmaktadır.²⁰⁹

İbnu'l-Esîr, hadiste yer alan "amâ" kelimesinin bulut (es-sehâb) anlamına geldiğini belirterek Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın '*bu amâ'nın nasıl olduğu bilinmez*' şeklindeki görüşünü nakleder.

Başka bir rivâyette ise amâ kelimesinin med ile değil maksûr (elifsiz) olarak geldiğini hadiste *كان في عما* ifadesinin yer aldığını ve bunun '*onunla birlikte (kendisiyle beraber) hiçbir şey yoktur*' anlamına geldiğini belirterek hadiste bir teşbih olabileceğine işaret eden İbnu'l-Esîr, hadis hakkında 'İnsanoğlunun aklının idrak edemediği her iştir. Beşer sıfatı ve zekâsı

²⁰⁵ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, IV/266.

²⁰⁶ Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 12; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, IV/11.

²⁰⁷ İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, s.262.

²⁰⁸ Tirmizî, *Tefsîr*, 11, 1; İbn Mâce, *Mukaddime*, 13; İbn Hanbel, *Musned*, IV/11-12.

²⁰⁹ İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, s.262.

bunun mahiyetine ulaşamaz' şeklinde açıklamada bulunulduğunu da belirtmiştir.²¹⁰

İbnu'l-Esîr, bu rivâyetle ilgili son olarak Ezherî'nin şu görüşünü aktarmıştır: “نحن نؤمن به” “biz buna imân ediyor, bunun bir sıfatla keyfiyetini belirtmiyoruz. Yani te'vil olmaksızın lafız geldiği şekliyle kullanılır.”²¹¹

E. Müteşâbih Sıfatlar Konusunda Garîbu'l-Hadisler Arası Mukayese ve İbnu'l-Esîr'in Te'villerinin Değerlendirilmesi:

Allah'ın sıfatları ile ilgili müteşâbih hadislerin garîbu'l-hadislerde iki anlayış doğrultusunda ele alındığını görmekteyiz. Garîbu'l-hadîs'e dair en kapsamlı eser İbnu'l-Esîr'in *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*'idir. İbnu'l-Esîr'e kadar te'lif edilen garîbu'l-hadislerle *en-Nihâye* arasında müteşâbih hadisler konusunda farklı yaklaşımlar söz konusu olmuştur. VI. ve VII. asırda yaşamış olan İbnu'l-Esîr, bu konuda halef âlimlerinin yolunu tutarak te'vile başvurmuştur. İbnu'l-Esîr, eserinde dikkat çekecek bir şekilde Allah'ın zatına ve fiillerine taalluk eden müteşâbih sıfatların büyük çoğunluğunu te'vil etmektedir. İlk garîbu'l-hadîs müelliflerinden Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ve İbn Kuteybe ise sıfatları garîbu'l-hadîse dair eserlerinde te'vil etmemişlerdir. Garîbu'l-hadislerin telif tarihlerini sırasıyla takip ederek İbnu'l-Esîr'in *Garîbu'l-Hadîs*'ine geldiğimizde yer verilen sıfatların sayısında önemli bir artış görülmekte ve bu sıfatlar te'vil edilmektedir.

Garîbu'l-hadisler içerisinde müteşâbih hadislerin ilk te'vil edildiği eser Hattâbî'nin *Garîbu'l-Hadîs*'i olmuştur. Daha sonra Zemahşerî ve İbnu'l-Esîr teşbih içeren hadisleri te'vil etmişlerdir. Garîbu'l-hadislerdeki bu farklılık selef âlimleriyle halef âlimlerinin meseleye bakışlarındaki farklılıktan kaynaklanmıştır.

İbnu'l-Esîr'in *en-Nihâye*'si erken dönem eserlerden sonra kaleme alınmış olması garîbu'l-hadîs edebiyatının ulaştığı seviyeyi göstermesi bakımından kıymetlidir. Adında da anlaşılacağı üzere *en-Nihâye* kendisinden önceki eserlerin eksikliklerini tamamlamakta, bazı hatalarını düzeltmekte ve kullanım zorluklarını ortadan kaldırmaktadır.²¹² Bu eserde önceki eserlere nazaran görülen önemli bir farklılık ise yer verilen müteşâbih sıfatların önemli miktarda artmış olmasıdır. Bu durum garîbu'l-hadislerin gelişimi, zamanla müteşâbih hadislerin garîbu'l-hadîs sözlüklerinde yer bulması açısından önem arz etmektedir.

Bilindiği gibi günümüze ulaşan ilk garîbu'l-hadîs eseri Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın eseridir. O'nun eserinde müteşâbih ifadelerin te'vili yer almamaktadır. Es-Sehyebânî İbnu'l-

²¹⁰ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*, III/304.

²¹¹ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*, III/304.

²¹² Türcan, Zişan, A.g.e.,s. 445.

Esîr'in selef âlimlerinin yolunu tutan Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ve İbn Kuteybe gibi âlimlere muhâlefet ettiğini belirterek şunları söylemektedir:

“...tüm bunlardan İmâm Ebû Ubeyd'in *Garîbu'l-Hadîs*'inde ehl-i sünnet ve'l-cemâat'in yolunu tuttuğu ortaya çıkmaktadır. Ben isim ve sıfatların birliği konusunda Ebû Ubeyd ile İbnu'l-Esîr'i en-Nihâye'si ile karşılaştırdım. İkisi arasında açık bir fark ortaya çıktı. İbnu'l-Esîr te'vil yolunu benimsemiş iken, Ebû Ubeyd ehl-i sünnet ve'l-cemaat'in yolunu benimsemiştir.”²¹³

“Bu hadis üzerinde İbn Kuteybe ile İbnu'l-Esîr'in görüşünü karşılaştırdığımızda açık bir fark olduğu görülmektedir. İbn Kuteybe haberi zahiri üzerine hamletmiş, onu te'vil etmemiştir. İbnu'l-Esîr ise nasslarda geçen sıfatları zâhirî anlamları üzerine hamleden Ehl-i sünnetin usulüne muhalif olarak bu hadisi te'vil etmiş, zahirinin dışında bir manâya hamletmiştir.”²¹⁴

Garîbu'l-Hadîs müelliflerinden Hattâbî, Zemahşerî ve İbnu'l-Esîr müteşâbih sıfatlarda te'vil yolunu benimsemişlerdir. Ancak İbnu'l-Esîr sıfatların te'vil çerçevesini Hattâbî ve Zemahşerî'den daha geniş tutmuştur. Hattâbî ile İbnu'l-Esîr'in sıfatlar konusundaki yaklaşımlarını karşılaştırdığımızda her ne kadar Hattâbî *Garîbu'l-Hadîs*'inde sıfatlarla ilgili hadislere fazlaca yer vermemiş olsa da onların metotlarının örtüştüğünü görmekteyiz.

Müteşâbihler konusunda te'vil yolunu benimseyen diğer *Garîbu'l-Hadîs* müellifi Zemahşerî olmakla birlikte İbnu'l-Esîr'in te'villeri onunkinden de fazla yer tutmaktadır. İbnu'l-Esîr'in te'vil ettiği “sâk”, “suret”, “nüzü” gibi bazı sıfatlar Zemahşerî'nin *el-Fâik*'inde yer almamaktadır. Bunun yanında Zemahşerî'nin te'vil ettiği “el-vech”, “el-basar” gibi sıfatları da İbnu'l-Esîr te'vil etmemiştir. Zemahşerî'nin te'villeri Mu'tezilî te'villere uygun iken İbnu'l-Esîr'in de takip ettiği Eş'ârî te'villere uygunluk göstermemektedir.²¹⁵ İbnu'l-Esîr bazen ismini zikrederek bazen de ismini zikretmeden Zemahşerî'nin tevillerini özetle nakletmiştir. Bununla birlikte İbnu'l-Esîr, sıfatın manâsında birkaç ihtimale yer vermekteyken Zemahşerî “meüvvel” hakkındaki te'vilini daha kesin bir dille ifade etmiştir.

Zemahşerî'nin zaman zaman nasslarda geçen bazı sıfatları te'vil etmeden geçtiği olmuş, bazı müteşâbih sıfatları te'vile arzetmemiştir. Bu durum kendisinden önceki *garîbu'l-hadîs* âlimlerine uymuş olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Zemahşerî kendisinden önceki *garîbu'l-hadîs* âlimlerine dayanmış, kendisinin müdâhil olduğu yerler az olmuştur. Sıfatlar konusunda i'tizâlî te'villerinin daha çok yer aldığı el-Keşşâf isimli eserinin aksine bazı

²¹³ es-Sehyebânî, *et-Te'vil fi Garîbi'l-Hadîs*, s. 486.

²¹⁴ es-Sehyebânî, *A.g.e.*, s. 503.

²¹⁵ es-Sehyebânî, *A.g.e.*, s. 549.

sıfatları te'vîl etmeden geçmiş olmasının gerçek sebebi bu olmalıdır. İbnu'l-Esîr de ise bu durum (sıfatların te'vîl edilmeden geçilmesi) daha az görülmektedir.

İbnu'l-Esîr'in *en-Nihâye*'de sıfatlara yönelik te'villeri Bedruzzamân Muhammed Şefî' en-Neybâlî tarafından tenkit edilmiştir. *en-Nihâye* okumaları esnasında te'villerin dikkat çektiğini belirten en-Neybâlî, bu te'viller hakkındaki tespitlerini bir makalede toplama gereği duymuş, İbnu'l-Esîr ve onun Herevî'nin *Kitâbu'l-Garîbeyn*, Ebû Musâ'nın *el-Mecmuu'l-Mugîs* ve Zemahşerî'nin *el-Fâik*'i gibi kaynaklarındaki te'villere karşı uyarıda bulunmak istemiştir. Onların te'villerini fâsid te'viller olarak değerlendirmiş, garîbu'l-hadislerle te'villerin mu'tezile ve Eş'ârîler tarafından sokulduğunu belirtmiştir.²¹⁶

en-Neybâlî, “kadem”, “isba” ve “dihk” kelimelerini incelemiş bu sıfatlar hakkında İbnu'l-Esîr'in te'villerini bâtil te'viller olarak değerlendirmiştir. Dihk kelimesinin Allah'ın rızası olarak yorumlanmasına karşı çıkmış “*Allah iki adama güler*”²¹⁷ hadisinde yapılan te'vîlin uygun olmadığını başka hadislerle desteklemeye çalışmıştır. Bunlardan birisi, “لَنْ نَعْدَمَ مِنْ رَبِّ يَضْحَكُ خَيْرًا” “*Gülen bir rabbten bize hayır eksik olmayacaktır*”²¹⁸ Hâlbuki bu hadiste de Allah'ın gülmesini onun rızası olarak anlamaya engel bir durum bulunmamaktadır. Bu konuda yeterli ve iknâ edici bir delil sunamayan en-Neybâlî, Ebû Ömer Guâm Sa'leb'in dihk'in manâsı hakkında şu sözüne yer vermiştir: “*bu hadis ma'rûftur. Rivâyeti sünnettir. Ona ta'n ederek karşı çıkmak bidattir. Dihki tefsir etmek zorlama ve ilhâddir.*”²¹⁹ en-Neybâlî de dihkin manâsının açık olduğunu, gizli bir yönünün bulunmadığını, burdaki manâyı ve zâhir anlamı terkedip, zâhire uygun olmayan tefsire yönelenlerin ancak zorlama te'villerde bulunup Allah'ın sıfatlarından birisini inkar etmiş olacağını belirtir. Neybâlî'nin kadem ve isba' sıfatlarındaki yaklaşımı ve İbnu'l-Esîr'e yönelik tenkitleri de benzer şekildedir.

İbnu'l-Esîr'in *en-Nihâye*'de sıfatlar konusundaki te'villerine daha kapsamlı bir tenkit ise Ali b. Ömer b. Muhammed es-Sahyebânî'den gelmiştir. İbnu'l-Esîr'in te'villeri *et-Te'vîl fî Garîbi'l-Hadîs min Hilâli Kitâbi 'n-Nihâye li İbnu'l-Esîr* isimli çalışmasına konu olmuştur. Selefî anlayışın bir savunusu olarak hazırlanan çalışmada İbnu'l-Esîr'in te'villeri tenkit edilmiş ve diğer Garîbu'l-Hadîs yazarlarıyla mukayese edilmiştir. Çalışmada ulaşılan şu neticeler eserin selefi bakış açısı temelinde yapıldığını göstermektedir:

1. İbnu'l-Esîr, Allah'ın isimleri ve sıfatları konusunda Eş'ârî'dir.
2. Sıfatların Garîbu'l-Hadislerde te'vîl edilmesi el-Hattâbî ile başlamıştır.

²¹⁶ en-Neybâlî, Bedruzzamân Muhammed Şefî', *Te'vîlu's-Sifât fî Kutubi Garîbi'l-Hadîs*, y.y., t.y., s. 1.

²¹⁷ Buhârî, “Cihâd”, 28.

²¹⁸ İbn Mâce, “Mukaddime”, 13; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, IV/11, 12, 13.

²¹⁹ en-Neybâlî, Bedruzzamân Muhammed Şefî', *Te'vîlu's-Sifât fî Kutubi Garîbi'l-Hadîs*, y.y., t.y., s. 16.

3. Allah'ın isimleri hakkında doğru olan manânın zikredilmesi gerekir. Bunların te'vîl edilmesi doğru değildir.

4. Allah'ın isimleri ve sıfatları tevfiğîdir. Bunlar ancak sâbit şerî naslardan alınır.

5. İbnu'l-Esîr, Allah'ın bazı zâtî ve fiilî sıfatlarını te'vîl etmiştir.

6. Nassların zâhirî anlamlarına hamledilmesi gerekir. Bir delil olmaksızın nassların mecâz ve temsile hamledilmesi doğru değildir.

7. Allah'ın sıfatları sabittir. Bu durum yaratanın mahlûka teşbihini gerektirmez.

8. Selef âlimleri te'vîl ve ta'tilde bulunmaksızın Allah'ın kendisine nispet ettiği ve Hz. Peygamber'in Allah'a nispet ettiği sıfatların sübutunda icmâ etmişlerdir.

9. Bir sıfatın bir başka sıfatla tevil edilmesi câiz değildir. Çünkü bu te'vîl edilen sıfatın ta'til edilmesi anlamına gelir.

10. Te'vîl ehli kitab ve sünnete, selef âlimlerinin eserlerine muhalefet etmişlerdir.

11. İbnu'l-Esîr'in te'villeri muhtasar iken Kelâm âlimlerinin te'villeri daha kapsamlıdır. Bu nassa, yerleşmiş Arap diline kıymaktır. Bu te'viller hiçbir şerî nassa ve Arap diline uygun değildir.

12. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın kitabı ile İbn Kuteybe'nin kitapları Hattâbî ve Zemahşerî'nin kitaplarının hilâfına te'vil barındırmamaktadır. Bu iki kitapta ise bazı te'viller bulunmaktadır.

13. İbnu'l-Esîr'in te'villeri mucem yazarlarını, hadis şerhlerini ve akâid kitaplarını genel anlamda etkilemiştir.²²⁰

Muhammed es-Sahyebânî'nin doktora çalışmasındaki tüm bu tespitleri selefiyye mensuplarının meseleye bakışını özetlemekte, onun meseleyi ilmî olarak değerlendirmedeğini göstermektedir. Nitekim müellifin iddia ettiği üzere Allah'ın sıfatlarının ancak şer'î bir delille anlaşılması gerektiğine dair şer'î bir delil bulunmamaktadır. Nitekim özellikle sonraki dönemlerde halef âlimlerinin büyük çoğunluğu Allah'a teşbih ve tescîm andıran sıfatların hakiki anlamda kullanılmadığını kabul etmişlerdir.

Nassların zâhirî anlamlarına hamledilmesi gerektiğine başvuran es-Sahyebânî, bir delil olmaksızın nassların mecâz ve temsile hamledilmesinin doğru olmayacağını ifade etmiştir. Mütешâbihleri te'vil eden İbnu'l-Esîr ve diğer te'vil ehli âlimler bunu delilsiz olarak yürütmektedirler. Onlar bu delili Arap dili ve edebiyatından almakta, dildeki mecâz, teşbih, kinâye ve istiâre kullanımlarına müracaat etmektedirler. O'nun te'villerinin Arap diline uygun olmadığının da ispatı gerekir. es-Sahyebânî, çalışmasında bu yönde bir ispat girişiminde bulunmamış, sadece nasslarda bu sıfatların kullanılmış olmasını, bu sıfatların sâbit olması ile

²²⁰ es-Sahyebânî, *et-Te'vîl fî Garibi'l-Hadis*, s. 566-568.

açıklamıştır. Dil cihetinden İbnu'l-Esîr'e ilmî bir tenkitte bulunamamıştır. İbnu'l-Esîr'in dildeki kullanımlarını göstererek te'vîl ettiği sıfatların, dilde oluşturacağı problemlerden hiç bahsetmemiş, sadece, te'vîl edilen manâ için uygun bir şerî delilin bulunmadığını ifade etmiştir.

Sonuç

Allah'ın sıfatları ile ilgili teşbih ifade eden hadislerin anlaşılması ve yorumlanması hadis ilimleri içerisinde çoğunlukla “müşkulu'l-hadîs” ve “muhtelifu'l-hadîs” ilimlerinin kapsamında ele alınmış, hadis âlimleri bu alanda birçok eser telif etmişlerdir. Öte yandan müteşâbih hadislere dair bir takım müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Tüm bunların yanında her ne kadar ilk örneklerinde fazlaca yer bulmamış olsa da sonraki dönemlerde telif edilen eserleri göz önünde bulundurduğumuzda hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında ortaya çıkan ilk ilim dallarından birisi olan “Garîbu'l-hadis”in müteşâbihlerin anlaşılmasında çaba gösterilen alanlardan ya da kaynaklardan birisi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Sıfatların yorumlanması konusunda garib kelimelerin incelenip izâh edildiği garîbu'l-hadîs'e dair eserlerden de istifade edilmesi gerekmektedir.

İlk dönem te'lif edilen garîbu'l-hadislerde müteşâbih ifadelerin bulunduğu hadisler fazlaca yer bulmamıştır. Bu durum bu eserlerin garîbu'l-hadîs edebiyatının ilk örneklerinden olmasına bağlanabileceği gibi, henüz müteşâbihlerin garîbu'l-hadîslerde tefsir ve te'vîlinin çok yaygın olmaması önceki garîbu'l-hadîs âlimlerinin görüşlerinin nakledilmesi ile yetinilmiş olmasına da bağlanabilir. Hattâbî gibi garîbu'l-hadîs müelliflerinin eserlerinde müteşâbihlere yönelik te'villerin fazlaca yer bulmamış olması, onun müteşâbih hadislerde te'vîli benimsemediği anlamına gelmemektedir. Özellikle ilk dönem literatür için daha belirgin bir sebep ise teşbih ifade eden kavramların yer aldığı hadislere, teşbih ifade eden kelimeyi değil aynı hadis içerisinde yer alan diğer garip kelimeleri açıklamak için yer verilmiştir. Bu durumda garîb kelimenin izahı esas alınmış, teşbih ifade eden sıfatın tefsir ya da te'viline ihtiyaç duyulmamıştır. Bu tutumu sergileyen âlimlerin selefi metotla hareket ettikleri şeklinde bir değerlendirmede bulunmak doğru olmaz.

Garîbu'l-hadis edebiyatının kapsamlı ilk örneğini veren Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm müteşâbih lafızların açıklamasına girişmemiştir. Aynı durum İbn Kuteybe için de geçerli olmakla birlikte onun eserlerinde te'vîl edilen birkaç örnek bulabilmekteyiz. Garîbu'l-hadislerde müteşâbihlerin te'vîlinde öncelik Hattâbî'ye aittir. Hattâbî'nin eserinden sonra telif edilen garîbu'l-hadislerde sıfatlarla ilgili müteşâbih lafızlarda ve te'villerinde belirgin bir artışın olduğu görülmekte bunun örneklerini Zemahşerî ve özellikle İbnu'l-Esîr'in *en-Nihâye*'sinden tespit edebilmekteyiz. Her ne kadar Zemahşerî'nin te'viller konusunda

Mu'tezilî yaklaşımı benimsediği bilirse de Eş'ârî bir hadis âlimi olan İbnu'l-Esîr de te'vîl yolunu benimsemiş, *en-Nihâye*'sinde teşbih andıran birçok sıfatı arap dili kâidelerine uygun bir şekilde te'vîl etmiştir. Bu durumda başlangıçta garîbu'l-hadîs edebiyatında müteşâbih andıran hadisler pek ele alınmamışken sonraları buna ihtiyaç duyulduğunu belirtmeliyiz.

Nitekim Allah'a izafe edilen ve hakiki anlamıyla kullanılması imkânsız olan sıfatların teşbihe ve tecsîme düşmemek için uygun bir anlamda te'vil edilmesi kaçınılmazdır. Selefiyye mensuplarının öne sürdüğü gibi bu sıfatları te'vil etmekten kaçınmak, Allah'ın yaratıklara benzemeyen organ anlamı barındıran ve teşbih ifade eden sıfatlarının, onun zatının bir parçası olduğunu ileri sürmek meseleye bir çözüm getirmemektedir. Dolayısıyla dildeki kullanımların esas alınarak Allah için uygun bir manâda te'vil edilmesi en doğru olanıdır.

Yukarıda ayrıntılarıyla te'villerini incelediğimiz hadis ve dil âlimi İbnu'l-Esîr de bu doğrultuda hareket etmiş, teşbih andıran sıfatların Allah için kullanımlarına uygun manâlar vermeye çalışmıştır. O'nu farklı kılan hususlardan birisi ise te'villerinde ısrarlı olmaması, birkaç muhtemel anlamı birden takdim etmiş olmasıdır.

Kaynakça

- Abdurrezzâk, Ebûbekir es-San'ânî, *el-Musannef*, (thk. Habîburahmân el-A'zamî), I-XI, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403.
- Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, I-II, (thk. Abdulhamîd b. Ahmed b. Yûsuf b. Hendâvî), el-Mektebetu'l-Asriyye, y.y., 2000.
- Âcûrî, Ebûbekir Muhammed b el-Huseyn, *eş-Şerîa*, (thk. Abdullah b. Amr b. Süleymân ed-Dumeycî), Dâru'l-Vatan, Riyad, 1999.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, I-VI, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- Ahmed Nâim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi Mukaddimesi*, I-XII+Klavuz, D.İ.B.Y., Ankara, 1999.
- Aynî, Bedruddîn, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, t.y.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Huseyn, *Şerhu's-Sunne*, (thk. Şuayb el-Arnaût), el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut-Dimaşk, 1983.
- Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. el-Huseyn, *el-Esmâ ve's-Sifât*, (thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî), Mektebetu's-Sevâdî, Riyad, 1993.
- ....., *es-Sunenu'l-Kubrâ*, (thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- ....., Ebûbekir Ahmed b. el-Huseyn, *Şuabu'l-İmân*, (thk. Muhtâr Ahmed en-Nedvî), Mektebetu'r-Ruşd li'n-Neşri ve't-Tevzi', Riyad, 2003.
- Bezzâr, Ebûbekir, *Musned*, I-XVIII (thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah, Adil b. Sad), Mektebetu'l-Ulûmi ve'l-Hikem, Medine, 2009.
- Bodur, Osman, *Müteşâbih Hadislerin Yorumu*, Rağbet Yay., İstanbul, 2016.
- Budak, Ali, "Haberî Sıfatlara Dair Rivâyetlerin Te'vîl Yoluyla Çözümü Bağlamında Râzî'nin Esâsu't-Takdîs Adlı Eseri", *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. X, sayı: 19, ss. 37-77, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, I-IV, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1985.
- Çelebi, İlyas, Sıfat" mad., *DİA*, c.XXXVII, Ankara, 2009.
- Dârimî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdurrahman, *es-Sunen*, I-II, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Musned*, I-IV, (thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî), Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1999.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Abdillâh el-Herevî, *Garibu'l-Hadîs*, (thk. Muhammed el-Muîd Hân), Matbaatu Dâireti'l-Meârifi'l-Usmâniyye, Haydarâbâd, 1964.
- el-Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebû Abdillâh, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, (thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

- ....., Ebû Abdullah, *Ma'rifetu'Ulûmi'l-Hadîs*, (thk. Es-Seyyid Muazzam Huseyn), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1977.
- en-Neybâlî, Bedruzzamân Muhammed Şefî', *Te'vilu's-Sifât fî Kutubi Garîbi'l-Hadîs*, y.y., t.y.
- es-Sehyebânî, Ali b. Ömer b. Muhammed, *et-Te'vil fî Garîbi'l-Hadîs min Hilâli Kitâbi'n-Nihâye li İbni'l-Esîr*, Mektebetu'r-Ruşd, Kahire, 2009.
- Ezrakî, Ebû'l-Velîd, Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed b. El-Velîd b. Ukbe b. El-Ezrak el-Gassânî el-Mekkî, *Ahbâru Mekke ve Mâ Cae fîha mine'l-Eser*, Dâru'l-Endelüs li'n-Neşr, Beyrut, t.y.
- Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed, *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehri ve Hadîsihi*, I-VI (III cilt), (thk. Abdulmelik Abdullah Dehiş), Dâru Hazar, Beyrut, 1414.
- Görmez, Mehmet, *Hadis ve Sünnetin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, T.D.V.Y.; Ankara, 1997.
- Harâitî, Ebûbekir Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Sehl b. Şâkir, *İ'tilâlu'l-Kulûb*, Nezâr Mustafâ el-Bâz, Riyad, t.y.
- Hatiboğlu, İbrahim, "en-Nihâye" mad., *DİA*, c. XXXIII, Ankara, 2007.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed, *A'lâmu'l-Hadîs fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdirrahmân), Mekke, 1406.
- ....., *Garîbu'l-Hadîs*, (Abdulkerîm İbrâhim el-Garbâvî), Dâru'l-Fikr, 1982.
- İbn Ebî Şeybe, Ebûbekir, *el-Kitâbu'l-Musannef fî'l-Ahâdisi ve'l-Âsâr*, I-VII, (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Mektebetu'r-Ruşd, Riyad, 1409.
- İbn Ebî Âsım, Ebûbekir Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *Kitabu's-Sunne*, el-Mektebetu'l-İslâmî, y.y., 1980.
- İbn Hibbân, İbn Ebî Hâtım Muhammed b. Hibbân, *Sahih (el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân)*, I-XVIII, (thk. Şuayb el-Arnaût), Muesesetu'r-Risâle, Beyrut, 1988.
- İbn Kuteybe, Abdillâh b. Muslim, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadîs*, (thk. Muhammed Abdurrahîm), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995; *Hadis Müdâfasi*, (çev. M. Hayri Kırbaoğlu), Kayıhan Yay., İstanbul, 1979.
- ....., *Garîbu'l-Hadîs*, (thk. Abdullah el-Cebûrî), Matbaatu'l-Anî, Bağdat, 1397.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sunen*, I-II, (thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî), Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem el-Mısırî, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdir, Beyrut, t.y.
- İbn Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakûb, *Kitâbu'l-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997.
- İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, I-V, (thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî), el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Kahire, 1963.
- İbnu's-Salah, Ebû Amr Osmân b. Abdirrahmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadîs*, (thk. Nurettin İtr), Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1986.
- Kandemir, M. Yaşar, "garîbu'l-hadîs" mad., *DİA*, c. XIII, İstanbul, 1996.
- Kettânî, Muhammed Abdulhayy, *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, y.y., 2000; *Hadis Literatürü*, (çev. Yusuf Özbek), İz Yay., İstanbul, 1994.
- Kılavuz, A. Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2009.
- Kırbaoğlu, M. Hayri, *Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları*, Otto Yayınları, Ankara, 2011.
- Kiraz, Celil, "Zemaşerî'nin el-Keşşâf'ında Allah'ın Bazı Sıfatlarıyla İlgili Temsil Mecâz ve İstiâre Algılamaları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt, 17, sayı: 2, ss. 519-568, 2008.
- Koçkuzu, Ali Osman, "İbnu'l-Esîr, Mecdüddin" mad., *DİA*, c. XXI, İstanbul, 2000.
- Kudâî, Ebû Abdullah b. Seleme, *Musnedu's-Şihâb*, I-II, (thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi), Muesesetu'r-Risâle, Beyrut, 1986.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahî, *el-Muvatta*, I-II, (thk. Muhammed Fuad Abdalbaki), Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- Muhammed Fuâd Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1364.
- Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. Haccâc, Sahîhu Muslim, I-III, (thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî), Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sunen*, I-III, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- ....., *es-Sunenu'l-Kübârâ*, I-X, (thk. Şuayb el-Aranût), Muesesetu'r-Risâle, Beyrut, 2001.
- Râgîb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed, *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, (Safvân Adnân ed-Dâvûdî), Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1412.
- Sâlih, Subhi, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, (çev. M. Yaşar Kandemir), M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1996.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi), XXV, Mektebetu İbn Teymiye, Kâhire, y.y.
- ....., *el-Mu'cemu'l-Evsat*, X, (thk. Târik b. Avdillâh b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Huseynî), Dâru'l-Haremeyn, Kâhire, y.y.

- ....., *el-Mu'cemu's-Sağır*, II, (thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emîr), el-Mektebetu'l-İslâmî, Dâru Ammâr, Beyrût, 1985.
- ....., *Musnedu's-Şâmiyyîn*, (thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1984.
- Taftazânî, Saduddîn Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-Akâid Kelam İlmi ve İslâm Akâidi*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., Ankara, 1999.
- Topaloğlu, Bekir, "Esmâ-i Hüsnâ" mad., *DİA*, XI, İstanbul, 1995.
- Türcan, Zişan, *Hadis El Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara, 2016.
- Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, T.D.V.Y., Ankara, 1996.
- Yavuz, Yusuf, Şevki, "Ayn" mad., *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991.
- Yurdagür, Metin, "Haberî Sıfatları Anlamda Metod", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:1, ss. 249-264, 1983.
- Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1413.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed, *el-Fâik fî Garibi'l-Hadîs ve'l-Eser*, I-IV, (thk. Ali Muhammed el-Becâvi, Muhamed Ebu'l-Fadl İbrâhim), Dâru'l-Ma'rifet, Beyrut, t.y.